

MAGYAR NEMZETI BANK

KUTATÁSI JELENTÉS

2010

BÓDI-SCHUBERT ANIKÓ

**A készpénz szerepe a rejtett gazdaságban
– kvalitatív eredmények
és továbblépési lehetőségek**

**A készpénz szerepe a rejtett gazdaságban
– kvalitatív eredmények
és továbblépési lehetőségek**

2010. február

Kutatási jelentés

A készpénz szerepe a rejtett gazdaságban – kvalitatív eredmények és továbblépési lehetőségek

Írta: Bódi-Schubert Anikó*

(Készpénzlogisztika)

Budapest, 2010. február

Kiadja a Magyar Nemzeti Bank

Felelős kiadó: Iglódi-Csató Judit

1850 Budapest, Szabadság tér 8–9.

www.mnb.hu

ISBN 978-963-9383-93-7 (on-line)

A szerző elérhetősége: schuberta@mnb.hu.

Az írás a szerző nézeteit tartalmazza, és nem feltétlenül tükrözi a Magyar Nemzeti Bank hivatalos álláspontját!

Tartalom

Összefoglaló	5
1. Bevezetés: a kutatás motivációja és módszertana	6
1.1 A hazai készpénzhasználat legfontosabb jellemzői – „felülnézetből”	6
1.2. A jegybank szerepe, lehetőségei	8
1.3. A kutatás módszertana	9
1.4. A készpénzhasználat és a rejtett gazdaság kapcsolatát vizsgáló korábbi kutatások	10
2. A magyar gazdaságban jelen levő, készpénzhasználatot ösztönző elemek	13
2.1. A hazai készpénzhasználatot tartósan ösztönző gazdasági sajátosságok	13
2.1.2. Szürke- és feketefoglalkoztatás	13
2.1.2. Számlaadás elmulasztása vagy alacsonyabb értékről való kiállítása	14
2.1.3. Nem valós teljesítményhez kapcsolódó számlázás	14
2.1.4. Az állami működés készpénzközpontúsága	15
2.2. Az elmúlt években a készpénzhasználat bővülését eredményező további tényezők	15
2.2.1. Jelentős hasznot garantáló (egyéni) befektetési lehetőségek elmúlt években tapasztalt térhódítása és a házipénztáradóval kapcsolatos szabályozási változások	16
2.2.2. Vagyonosodási vizsgálatok	16
2.2.3. A kamatadó hatása	17
2.2.4. Bizalomhiány – lánc tartozások	17
3. A készpénzhasználat mérséklődésének, illetve a készpénzmentes fizetési megoldások elterjedésének ösztönzési lehetőségei	19
3.1. A normatív felvetéseket övező peremfeltételek	19
3.2. Nemzetközi példák	21
3.3. A készpénzhasználat csökkenése irányába ható spontán ösztönzők: elektronikus fizetések elterjedésének segítése	21
3.3.1. POS-elfogadóhelyek számának növelése	22
3.3.2. Kereskedelmi bankok díjpolitikája: előnyt élvez a készpénz?	23
3.3.3. Az állam mint tranzakciós partner magatartása	24
3.4. A szabályozási környezet lehetséges fejlesztése: közvetetten ható intézkedések	25
3.5. Direkt szabályozói beavatkozás lehetőségei	26
4. Összegzés	28
Felhasznált irodalom	29
Melléklet	31

Összefoglaló

A tanulmány azon átfogó jegybanki vizsgálat egyik részjelentése, amelynek célja, hogy feltérképezze a nemzetközi összehasonlításban magasnak mondható hazai készpénzhasználat magyarázó tényezőit és következményeit, s ezen belül fókuszáltan elemezze, hogy a magas készpénzigény mennyiben köthető a rejtett gazdaság működéséhez. A tanulmány első szakasza mélyinterjúk eredményeit foglalja össze, amelyek során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy melyek a hazai készpénzhasználat azon motívumai, amelyek egyértelműen kapcsolhatók a rejtett gazdaság működéséhez. Az elemzés második tartalmi egységében – a szakértői interjúk következtetései alapján – azokat a továbblépési elképzeléseket, alternatívákat foglaltuk össze, melyek célja a jelenleginél nagyobb transzparencia ösztönzése a fizetési műveletekben, ezáltal a rejtett gazdaság mozgásterének szűkítése.¹

JEL: E50, N20, M40, J30.

Kulcsszavak: készpénz, rejtett gazdaság, szabályozás, készpénzkímélő fizetés, házipénztár, adócsalás.

¹ A szerző köszönettel tartozik Tóth István Jánosnak, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete tudományos főmunkatársának, illetve számos, a Magyar Nemzeti Bankban dolgozó szakértő kollégájának a tanulmány elkészítése során nyújtott értékes javaslatokért, észrevételekért.

1. Bevezetés: a kutatás motivációja és módszertana

A tanulmány az MNB által indított, az *externális* (nem „fehér” tranzakciókhoz² kapcsolódó) *készpénzhasználat* okait vizsgáló kutatássorozat kvalitatív vizsgálatokon alapuló részeredményének tekinthető. Eddigi eredményeinket Odorán és Sisak 2008 decemberében megjelent *MNB-szemle* cikkében publikáltuk, illetve várhatóan 2010 tavaszán jelenik meg a rejtett gazdasághoz kapcsolható készpénzállományt ökonometriai módszerekkel vizsgáló tanulmányunk.

Jelen írás alapvetően problémafelvető, figyelemfelhívó szándékkal készült, így javaslatait, megállapításait korántsem jellemzi teljesség. A szerző elsődleges célja a tanulmány elkészítésével az volt, hogy általános, átfogó képet adjon a vizsgált kérdéstről.

Tisztában vagyunk emellett azzal is, hogy a kizárólag a készpénzhasználat, illetve fizetési rendszerek oldaláról kiinduló szabályozás a gazdaság működésének nagymértékű, ugrásszerű fehéritésére, a rejtett gazdaság tartós visszaszorítására önmagában nem képes. Általános tapasztalat, hogy a rejtett gazdaság elleni küzdelem akkor lehet eredményes, ha átfogó, összehangolt intézkedéssorozat keretében próbálják kezelni (lásd adó- és járulékrendszer, foglalkoztatáspolitikai, szociálpolitika hatása). Elemzésünk és a szabályozási alternatívák tehát a rejtett gazdaság elleni küzdelem egyik lehetséges területén – a készpénzhasználat vonatkozásában – arra keresik a választ, hogy milyen változtatásokra van szükség ahhoz, hogy olyan fizetési gyakorlat alakuljon ki, amely megnehezítheti a törvénytörő tranzakciók végzését.

1.1 A HAZAI KÉSZPÉNZHASZNÁLAT LEGFONTOSABB JELLEMZŐI – „FELÜLNÉZETBŐL”

A GDP arányában mért hazai készpénzállomány nemzetközi szinten nemcsak a nyugat-európai országok állományához, hanem a hozzánk hasonló fejlettségi szintű államok értékeihez képest is kiemelkedően magasnak számít. Ezt a tényt szemlélteti 2008. évi adatok alapján a háztartások fogyasztási kiadásainak arányában kifejezett készpénzállomány (lásd 1. ábra). Felmerülhet a kérdés, hogy a szomszédos Románia, Szerbia és Horvátország adatai miért nem szerepelnek az ábrán. Ezekre az országokra általánosan jellemző, hogy a hazai valutában meghatározott készpénzállomány ugyan alacsony, azonban ez megtévesztő, mivel az euro használata viszont széleskörűen elterjedt. A GDP és a háztartások fogyasztásának arányában kifejezett készpénzállomány értékeit a 2. ábra illusztrálja. Az 1990-es évek második felének szignifikánsan csökkenő készpénzkereslete után a 2000-es évek elején stagnálás jellemezte a GDP/készpénz arányt. 2004-ben ez a trend megfordult és a készpénzállomány intenzíven növekedni kezdett. 2008 és 2009 között szintén enyhe stagnálás jellemzi a vizsgált értéket. Az egyes címcsoportok teljes bankjegyállományból való százalékos részesedését a mellékletben közöljük az elmúlt öt évre visszatekintve.

A hazai készpénzállomány jellemzőinek, illetve a készpénzhasználat általános befolyásoló tényezőinek makrogazdasági mutatók segítségével történő elemzését egy korábbi jegybanki publikációban³ már ismertettük. A makroelemzés további lépéseként a rejtett gazdaság tranzakcióihoz kapcsolódó készpénzállomány mennyiségét ökonometriai modellekkel kívánjuk becsülni, amelynek részletes eredményeit nem jelen anyagunkban, hanem – amint azt már említettük – a közeljövőben megjelenő tanulmányunkban publikáljuk.

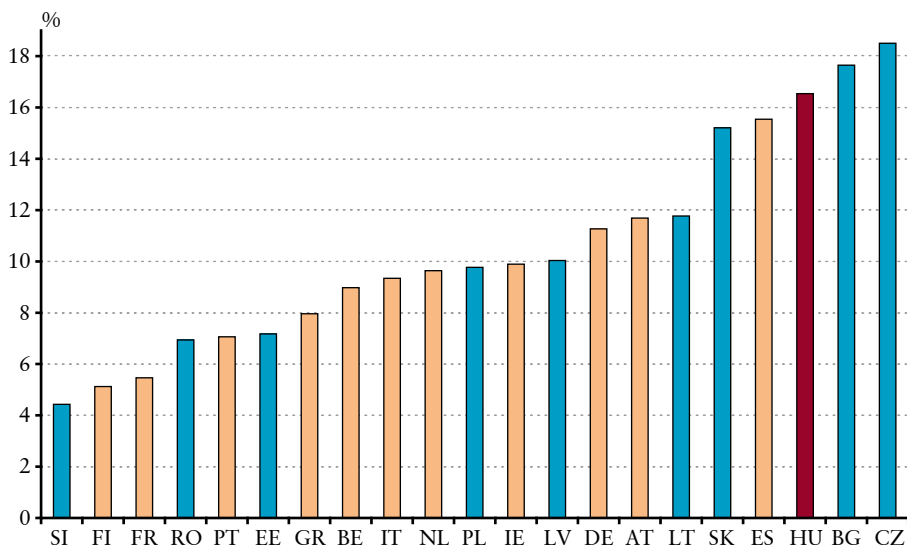
A hazai készpénzállomány GDP arányában mért, önmagában is jelentős aránya mellett tovább árnyalja a problémát a *nagy címletek* (10 000 és 20 000 forintosok) állományon belüli jelentős – és egyre növekvő – részesedése. Az egyes címletek bankjegyállományból való részesedését a 3. ábra mutatja be. Az ábrán jól látható, hogy a nagy címletek együttesen a teljes hazai készpénzállomány mennyiségének mintegy 55%-át teszik ki.

² A gazdaságstatisztikusok az OECD ajánlása alapján non-observed economy (NOE), azaz rejtett, nem megfigyelt gazdaság fogalmával illetik a termelés és szolgáltatás azon részét, amelyről nem készíthető, vagy nem készül adatfelvétel. Ide tartozik többek között az illegális (főként adócsaló) tevékenység, a legálisnak számító, de nem bejelentett, illetve a legális, de „aluljelentett” tevékenység. A tanulmányban az egyszerűség kedvéért szinonimaként kezeljük az informális gazdaság, rejtett gazdaság, illetve szürke- és feketegazdaság fogalmakat.

³ Lásd Odorán és Sisak (2008).

1. ábra

Készpénzmennyiség a háztartások fogyasztási kiadásainak arányában, nemzetközi összehasonlításban

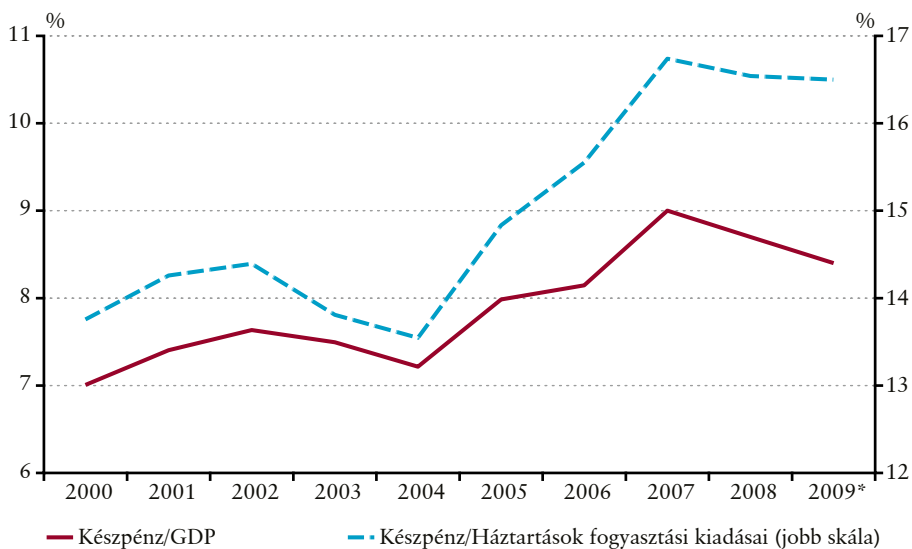

Magyarázat: az ábrán sárgával jelöltük az eurozónához 1999-ben csatlakozott tagállamok csatlakozás előtti évben regisztrált adatait. A késsel jelölt kelet-közép-európai és balti országok esetén 2008-as, Szlovákia esetén pedig 2007-es adatokat alkalmaztunk az ábra elkészítésekor.

Forrás: Odorán és Sisak (2008).

2. ábra

A GDP és a háztartások fogyasztási kiadásai arányában kifejezett hazai készpénzállomány értékei 2000 és 2009 között

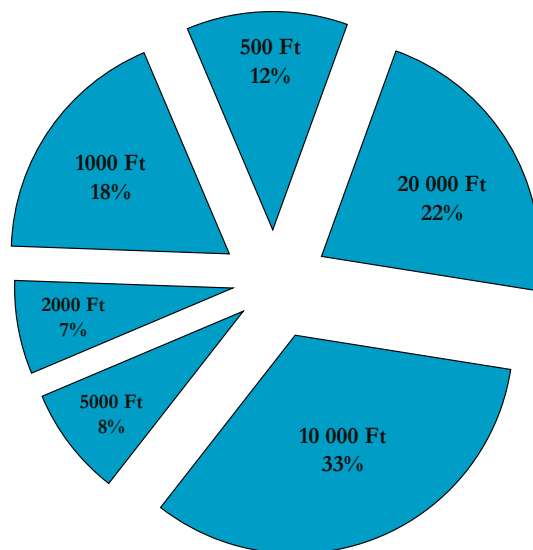

* A 2009 évi GDP és háztartások fogyasztási kiadás adata MNB-becslés.

Forrás: MNB.

3. ábra

Az egyes címletek részesedése a teljes bankjegyalományból, mennyiségben

Forrás: MNB.

Az egyes bankjegycímletek forgalomban betöltött szerepére további kettő – egymással összefüggő – mutató értékéből tudunk következtetni, nevezetesen a megfordulási ráta és a selejtezési ráta alapján. A megfordulási ráta egy „átlagos” bankjegy jegybankba történő visszaáramlása egy év során. Minél nagyobb a mutató értéke, az annál gyakoribb használatra, intenzívebb tranzakciós szerepre utal. A hazai bankjegycímletek megfordulási mutatóinak átlagos értéke 1 és 1,2 között van, ezzel szemben a nagy címletek, de különösen a 20 000 forintos ettől eltérően viselkednek. A legmagasabb címlet megfordulási rátája csupán 0,5–0,6 között mozog, amely igen mérsékelt tranzakciós szerepre utal. A selejtezési ráta egy adott bankjegycímletre vonatkozóan, a jegybank által a forgalomképtelennek⁴ minősített bankjegyek aránya a teljes állományhoz képest. A 10 000 és 20 000 forintosok e mutatót tekintve is az átlagtól eltérően viselkednek. Az átlagos 30%-os selejtezési arányhoz képest a jegybankba beérkező 20 000 forintosoknak csupán kevesebb mint évi 5%-át, a 10 000 forintosoknak pedig mintegy évi 14%-át szükséges gyenge minőségük miatt „újakra cserélni”. E mutató értékei is egyértelműen arra világítanak rá, hogy a nagy címleteket, de különösen a 20 000 forintosokat főként vagyonteljesítési eszközként használják a gazdaság szereplői, amelyben a legális tranzakciók mellett a rejtett gazdaság is szerepet játszhat.

További indikátor lehet a bankjegyek tranzakciós használatára vonatkozóan a szezonális viselkedésük. Hazánkban mind a kis, mind a nagy forintcímletek szezonális ingadozást mutatnak, ennek mértéke azonban nem egységes. A nagy címletekre mérsékelt éven belüli ingadozás jellemző, míg az 5000 forintos, vagy annál kisebb értékű címletek esetén ez jóval jelentősebb lehet, ami szintén a nagy címletek mérsékelt tranzakciós szerepére utal. A kisebb címleteknél a szezonálisra vezethető vissza, hogy a fogyasztási tranzakciók volumene is eltérő az év különböző időszakában. A nagy címleteknél pedig a szezonális ingadozást a fogyasztás változékonysága mellett az is okozhatja, hogy a bér jellegű jövedelem egy részének kifizetése készpénzben történik. Az bankjegycímletek negyedéves szezonális faktorainak értékét a mellékletben közöljük.

1.2. A JEGYBANK SZEREPE, LEHETŐSÉGEI

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért egy jegybanki tanulmány vizsgálja a rejtett gazdaság készpénzes tranzakcióit. Ezért jelen pontban röviden ismertetjük a jegybank szerepét a *nem legális tranzakciókhoz köthető, externális készpénzhasználat* szabályozása, befolyásolása terén.

⁴ A jegybank, illetve a piaci készpénzlogisztikai szolgáltatók a hozzájuk beérkezett összes bankjegy valódiságát ellenőrzik, majd megvizsgálják, hogy az adott bankjegy forgalomképesnek minősíthető „jó minőségű-e”, például nem szakadt vagy hiányos, nem szennyezett, s biztonsági elemei megfelelően azonosíthatók. A rossz minőségű, forgalomképtelen bankjegyeket a jegybank megsemmisíti. A bankjegyek piaci válogatási kritériumait a 2/2009 (I. 23.) számú MNB-rendelet tartalmazza.

A címletkínálatról való döntés

A Nobel-díjas Kenneth Rogoff az eurobankjegyeket vizsgáló tanulmányában ökonometriai kutatások eredményeként arra a következtetésre jut, hogy *a nagy értékű címletek egyszerűbbé teszik a rejtett gazdaság szereplői számára a fizetési műveletek bonyolítását*, így támogatják a nem legális tranzakciók végrehajtását.⁵ Ennek oka, hogy minél nagyobb címletértékű bankjegy áll rendelkezésre a rejtett gazdaság szereplői számára, annál egyszerűbben és kisebb „lebukási” kockázattal tudnak anonim fizetési tranzakciókat végezni. Annál a döntésnél, hogy egy ország jegybankja hogyan határozza meg a készpénz címletstruktúráját, a legális gazdaság szükségletei mellett tehát a rejtett gazdaságra gyakorolt hatásokat is szükséges figyelembe venni. Gondoljunk csak bele: ha a jegybank pusztán csak logisztikai és gyártási költségek vagy akár a seniorage⁶ alapján határozná meg a legnagyobb címletértékű bankjegyeit, akkor racionális lenne akár több százezres, vagy milliós címletek kibocsátása is. Természetesen – sok más jegybankhoz hasonlóan – *az MNB is teljes körű társadalmi költséget mérlegel a címletstruktúráról való döntése során*, így a 20 000 forintos 2001-ben történt kibocsátása óta az MNB nem bocsátott ki nagyobb értékű bankjegycímletet.

A „címletskálához” kapcsolódó további *potenciális veszélyforrás* a hazai gazdaság számára, hogy az euroövezethez való csatlakozással a „mindennapi” címletstruktúra jelentősen kibővül majd a nagy értékű eurocímletekkel⁷. Félő, hogy ha a készpénzkímélő fizetési megoldások jelentős térnyerése addigra nem következik be Magyarországon, akkor *az eurorendszeri tagság – számos előnye mellett – a rejtett gazdaság mozgásterének kibővülésével járhat*. A törvényes fizetőeszközzé váló, jelenleginél jóval nagyobb értékű címletek ugyanis jelentősen egyszerűsíthatják az informális készpénzes műveletek végzését.

A jegybank véleményformáló szerepe

Az ország pénzügyi irányításának részeként a jegybank azokban a pénzügyi tárgyú szabályozási kérdésekben is véleményformáló szereplőnek számít, ahol közvetlen kompetenciája, eszköze nincs a szabályozásra. A készpénzmentes fizetési infrastruktúra korlátozott, nemzetközi összehasonlításban is alacsony magyarországi elterjedése kapcsán felmerül annak lehetősége, hogy a kialakult „rossz egyensúly” *piaci kudarc*⁸ eredményének tekinthető-e. Vizsgálandó ugyanis, hogy esetenként nem jelenik-e meg a rejtett gazdaságban való érdekeltség a készpénzmentes fizetéseket lehetővé tevő berendezések (POS-terminál⁹) telepítésére való alacsony hajlandóság, illetve az általában véve magas készpénzhasználat mögött. Amennyiben az utóbbi felvetés helytállónak bizonyulna és a piaci kudarc léte igazolható, úgy a probléma kezelése, s az elektronikus fizetések elterjedésének támogatása az állami szerepvállalás szükségességét veti fel. A tanulmány célja, hogy ráirányítsa a figyelmet azokra a lehetséges szabályozási területekre, amelyek általában véve az állam és a gazdaság szereplőinek készpénzkímélő működését, s ezáltal a rejtett gazdaság mozgásterének szűkítését tehetik lehetővé.

1.3. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

Jelen tanulmány *kvalitatív interjúk* eredményeit mutatja be, amelyben ágazati szakértők és kutatók segítségével arra a kérdésre kerestük a választ, hogy szakmai tapasztalatuk szerint a magyar gazdaság működésének melyek azok az elemei, amelyek a fokozott készpénzhasználatot magyarázzák, különös tekintettel a rejtett gazdaság szerepére. Ezt a kutatási irányt azért tartjuk jelentősnek, mert a rejtett gazdaság készpénzkeresletének motivációs tényezői, illetve a közöttük levő összefüggések kvantitatív módszerekkel nehezen vizsgálhatók.

A kvalitatív kutatás során alapvetően *másodelemzéseket* végeztünk, azaz nem közvetlenül vállalkozásokat kérdeztük meg, hanem egyes szakhatóságok képviselőivel, tanácsadókkal, ágazati szakértőkkel, kutatókkal végeztünk interjúkat, összesen 12-t. Az interjúk során arra törekedtünk, hogy minél szélesebb kört fedjünk le, így az adóhatóság, illetve rendőrség meg-

⁵ Lásd: Rogoff (1998).

⁶ A jegybank készpénzkibocsátásból származó bevétele, az ún. kamara haszna. A bevont (és be nem váltott) bankjegyek révén a jegybank egyfajta seignoraget, bevónási nyereséget realizálhat. A bankjegyek kibocsátásáról és bevonásáról való döntést azonban nem szabad, hogy ez határozza meg, mivel a jegybanknak az a feladata, hogy a készpénzellátás biztonságáról és zavartalanságáról gondoskodjon, s nem az, hogy az állam adóbevételeit optimalizálja.

⁷ A 200 € jelenlegi értéke kb. 54 000, az 500 € pedig kb. 135 000 Ft.

⁸ Piaci kudarc esetén a szabályozatlan, tisztán piaci mechanizmusok által eredményezett erőforrás-allokáció eltér a társadalmilag optimálisnak tekintett erőforrás-felhasználástól.

⁹ A bankkártyával történő elektronikus fizetést lebonyolítását végző terminál. Szükséges megjegyezni, hogy Magyarországon a postahivatalokban is található ilyen berendezések, ám az azokon végzett műveletek készpénzfelvételnek számítanak és csekély forgalmúak. Lásd Turján (2009).

kérdése mellett olyan szakértőket és kutatókat kerestünk meg, akik több éves/évtizedes tapasztalattal, ismeretekkel rendelkeztek olyan kiemelten érintett szektorok működéséről, mint például a kiskereskedelem, közbeszerzés, fuvarozás, pénzügyi tanácsadás, építőipar. Az ágazati szakértők mellett a rejtett gazdasággal összefüggésben több gazdaságstatisztikai elemző, illetve társadalom- és gazdasággkutató véleményét is kikértük az interjúink folyamán.

A kutatás minőségének biztosítása, illetve következtetéseinek és eredményeinek értékelhetősége¹⁰ érdekében a kvalitatív és kvantitatív kutatásokat egyaránt az érvényesség, megbízhatóság és általánosíthatóság szempontjaiból szokás vizsgálni, értékelni.

A kvalitatív kutatási eredmények alapján konstruált elméletek *érvényessége* általában nagyobb, mint a hagyományos kérdőíves lekérdezéseké és az arra épülő kvantitatív elemzéseké, ugyanis a kvalitatív módszertan előnye lehet, hogy a valóság pontosabb és mélyebb megértését teszi lehetővé.¹¹ Jelen esetben a kutatás eredményei, a következtetések relevanciái szempontjából problémaként merülhet fel, hogy alapvetően nem közvetlen, hanem „másodkézből származó” információkra támaszkodtunk. Elsősorban a rendelkezésre álló erőforrásaink szűkössége, illetve a közvetlen információk elemzésének komplexitása miatt döntöttünk a szakértői információk mellett, ami nyilvánvalóan befolyásolja a kutatás érvényességét. A másodelemzésből származó információvesztés elkerülése, illetve személyes befolyásoltság kiszűrése érdekében eredményeinket több megkérdezettel utólag is megvitattuk, s visszajelzéseiket a tanulmányba beépítettük.

A kvalitatív kutatási eredmények *megbízhatósága* általában véve problémás, ugyanis a kutatói szubjektivitás sem a kutatás folyamatából, sem a kutatási eredmények azonosításából és értelmezéséből nem szűrhető ki, így tehát egyáltalán nem bizonyos, hogy egy „megismételt” kutatási eljárás során egy másik kutató a vizsgált jelenségekből ugyanazon következtetéseket vonná le. A megbízhatósági probléma elkerülésére és részleges feloldására a tanulmány megjelenését megelőzően szakmai vitát szerveztünk, ahol munkatársaink, illetve a témában elmélyült külső diszcutáns is véleményezte és pontosította eredményeinket.

A kutatás jellegéből következően az eredmények általánosíthatósága ugyancsak korlátozott. Maxwell (1996) a kvalitatív kutatásoknál megkülönböztet úgynevezett *külső és belső általánosíthatóságot*. A belső általánosíthatóság esetén a kutatás eredményei a vizsgált egységre, csoportra vonatkoztatva általánosíthatók, míg a külső általánosíthatóság esetén azt meghaladóan is érvényesek. Maxwell szerint a kvalitatív kutatások erejét a belső általánosíthatóság adja, de a legtöbb esetben arra sem lát ellenérvet, hogy az eredményeket – részben megváltozott kontextusban – általánosan, külső értelemben is érvényesnek tekintsük.

A tanulmány második egységében *normatív felvetéseket* fogalmazunk meg a készpénzhasználat általános, illetve rejtett gazdasággal összefüggő tranzakcióinak visszaszorítására, így a rejtett gazdaság mozgásterének szűkítésére vonatkozóan. Ezen elképzelések megfogalmazásakor elsősorban a szakértői interjúk következtetéseire támaszkodtunk, illetve a releváns nemzetközi gyakorlat általunk eddig megismert megoldásait vettük figyelembe.

1.4. A KÉSZPÉNZHASZNÁLAT ÉS A REJTETT GAZDASÁG KAPCSOLATÁT VIZSGÁLÓ KORÁBBI KUTATÁSOK

Azon állításunk, hogy a rejtett gazdaság működése és a készpénzhasználat között szoros összefüggés tapasztalható, nemcsak a készpénz anonimitásához kapcsolódó laikus érvekkel bizonyítható, hanem számos hazai és nemzetközi kutatás is alátámasztja. Ezek közül kiemelünk néhányat:

- Az 1.2. alfejezetben már ismertettük, hogy Rogoff az eurobankjegyek kapcsán tudományosan is elfogadottnak tekintette az állítást, *hogy a nagy címletű bankjegyek támogatják a rejtett gazdaság működését*.
- Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének (KTI) kutatói az 1990-es évek közepétől több alkalommal mérték fel és publikálták *a háztartások fogyasztási kiadásain belül a rejtett gazdasághoz kapcsolódó tranzakciók arányát*, s eredményeik szerint 1997-ben az összes nettó háztartási kiadás arányában 11%-ot képviselt a rejtett gazdasághoz köthető tranzak-

¹⁰ Lásd Babbie (1995).

¹¹ Lásd Babbie (1995).

ciók súlya.¹² Egy 2008-as, ezerfős mintán alapuló felmérésük eredményei szerint a válaszadók 35%-a alkalmanként, 6%-a pedig gyakran vásárolt rejtett gazdaságból származó terméket vagy szolgáltatást, amely tranzakciókról egyértelműen feltételezhető, hogy készpénzben zajlottak le.

- Szintén a KTI kutatói publikálták, hogy hazánkban 2001 és 2005 között a be nem jelentett (fekete-) foglalkoztatás az összes foglalkoztatott mintegy egyhatodát érte el.¹³ A már hivatkozott 2008-as felmérésben a háztartási kiadások mellett a *fekete- és szürkebérezés elterjedtségét* is vizsgálták a kutatók. A válaszadók 26%-a nyilatkozott úgy, hogy végzett a kéredezést megelőző két évben alkalmazottként olyan munkát, amiért a „fizetését számla ellenében vette fel, vagy (részben) zsebbe kapta”. A megkérdezettek körében pedig 12% volt azon többkeresős háztartások aránya, ahol volt olyan tag, aki a „fizetését zsebbe kapta”. Ezen bérezési formáknál is nyilvánvaló, hogy elengedhetetlen a készpénzhasználat.
- A tudományos kutatások mellett a készpénzhasználat rejtett gazdasággal való potenciális összefüggésére utal az EUROPOL¹⁴ gyakorlati tapasztalata is. A szervezet által folytatott nyomozások eredménye szerint a drogkereskedők az utóbbi években egyre inkább az 500 eurós bankjegyek segítségével végzik illegális tranzakcióikat. A kiterjedt nemzetközi bűnszervezetek tevékenységére korábban az volt a jellemző, hogy ha nagy készpénzösszegeket szállítottak, akkor azt igyekeztek 100 dolláros bankjegyekben megtenni. Az elmúlt években azonban ez a gyakorlat megváltozott, mivel a jóval többet érő 500 eurós bankjegyekkel számottevő helyet és súlyt tudnak felszabadítani.¹⁵ Az EUROPOL közleménye szerint az 500 eurósokat tartalmazó illegális készpénzszállítmányok egyre gyakoribbak, amelyeket nemzetközi rendőri akciókkal igyekeznek megakadályozni.

A rejtett gazdaság térnyerésének korlátozását – bár közvetlenül nem tartozik az MNB alapvető feladatai közé – kiemelten fontos közérdeknek tartjuk. Az 1. táblázatban összefoglaltuk, melyek azok a legfontosabb jóléti veszteségek, amelyeket a rejtett gazdaság az állampolgárok, a vállalatok és az állam (közvetve a társadalom) számára okoz.

Az MNB munkatársai (Krekó és P. Kiss, 2008) a 2005–2007 közötti időszakra vonatkozóan vizsgálták az adóelkerülés által okozott adókiesés mértékét. Számításaik szerint 2005 és 2006 között a *becsült adókiesés a GDP 7,9 százalékát érthette el, majd ez 2006 és 2007 között 6,7 százalékra csökkenthetett*. Tapasztalatuk szerint a 2006-ban érzékelt fehéredési folyamat 2007-ben már nem folytatódott. Az adóelkerülés kétharmada (jövedelemadók és járulékok) az önfoglalkoztatók és az alkalmazottak egy részére koncentrálódott, egyharmada (áfa és jövedéki adó) az eladók és a vásárlók változó köre között oszlik meg. A vásárlók kivételével az adóelkerülők és az adófizetők köre elhatárolható, vagyis felvázolható egy duális rendszer, ahol a becsült adóelkerülés kilencven százaléka e két kör közötti transzfernek tekinthető. Ez utóbbi megállapításban *kiemelkedő az adóelkerülés transzfer szerepe*, azaz az adóelkerülés hatását az általa okozott jóléti veszteségek és esetleges hasznok¹⁶ eredőjeként szükséges értelmezni. Így tehát a rejtett gazdaság teoretikus értelemben vett „teljes kifejlesztésével” a kutatók által becsült adókiesés mértékénél valószínűsíthetően kisebb bevétel folyhatna csak be az államkasszába, hiszen a

1. táblázat

A rejtett gazdaság okozta veszteségek

Állampolgárok	Vállalatok	Állam (társadalom)
Foglalkoztatási jogok elvesztése, rosszabb munkakörülmények, kiszolgáltatottság.	Jogi védelem hiánya a legális szférában tapasztaltakhoz képest.	Csökkenti az állami adóbevételeket.
Hitelhez való hozzájárulás lehetőségének szűkülése.	Az üzletfejlesztéshez, s növekedéshez szükséges tőkéhez, támogatásokhoz való hozzájárulás korlátozott.	Csökkenti a társadalmi kohézióra és szociális integrációra fordítható pénzeket.
Nyugdíjra, társadalombiztosításra való jog elvesztése és/vagy az öregségi nyugdíj potenciális összegének jelentős csökkenése.	A kizárólag legális működési formát alkalmazó vállalatok versenyhátrányba kerülnek az illegális formát alkalmazókkal szemben.	Általában véve kikezdi a törvénytiszteletet, morális töréseket eredményez a társadalomban.

Forrás: Lackó–Semjén–Fazekas–Tóth I. J. (2009) alapján.

¹² Lásd: Tóth, I. J. (1996); Semjén–Szántó–Tóth, I. J. (2001); Semjén–Tóth, I. J.–Medgyesi–Czibik (2009).

¹³ Lásd: Elek–Scharle–Szabó B.- Szabó P. A. (2009).

¹⁴ European Law Enforcement Agency, az EU „közösségi bűnüldözési csúciszerve”.

¹⁵ Forrás: <http://www.europol.europa.eu/index.asp?page=news>; letöltés dátuma: 2010. 01. 13.

¹⁶ Jellemzően a foglalkoztatásban tapasztalható, például nagyon alacsony szinten képzett, szaktudással egyáltalán nem rendelkező munkavállalók bizonyára korlátozottan találnának tartós foglalkoztatást biztosító, legális munkát.

negatív jóléti hatásokkal együtt az esetleges pozitívak is megszűnnének. Általános gazdaságstatisztikai és ökonometriaiprobléma, hogy az említett negatív és pozitív hatások mérésekor, csak közelítő becslésekre támaszkodhatunk, amelyeknek megbízhatósága különösen az esetleges pozitív hatások esetén igen korlátozott. Nyilvánvaló emellett, hogy a rejtett gazdaság – és ezen belül az adóelkerülés – összességében negatív jóléti hatással bír, különösen feltételezhetjük ezt Magyarország esetén, ahol a rejtett gazdaság a hozzánk hasonló fejlettségi szintű államokhoz képest kiterjedtebb.¹⁷

¹⁷ Kerekó–P. Kiss (2008).

2. A magyar gazdaságban jelen levő, készpénzhasználatot ösztönző elemek

Az általunk megkérdezett szakértők és kutatók rejtett gazdasággal összefüggő készpénzhasználattal kapcsolatos véleménye, tapasztalata alapvetően két csoportra bontható. Felhívták a figyelmet olyan jelenségekre, amelyek általánosan jellemzik a hazai gazdasági szereplők magatartását, s régóta befolyásolhatják a készpénzhasználatot. Emellett pedig olyan tényezőket, gazdálkodási sajátosságokat is azonosítottunk segítségükkel, amelyek kimondottan az elmúlt években váltak Magyarországon elterjedtté, s növelhették a készpénzállományt. Jellemző volt, hogy az interjúalanyok általában hasonló véleménnyel voltak a készpénzhasználatot motiváló gazdasági jelenségekről, s azokat az eseteket, amelyekben esetlegesen eltért a megkérdezettek álláspontja, az adott pont bemutatásánál kiemelten jeleztük.

A fejezet következő szakaszaiban az interjúk megállapításait ismertetjük. Először a magyarországi készpénzhasználatot már régóta folyamatosan befolyásoló, elsősorban rejtett gazdasághoz kapcsolódó tényezőket mutatjuk be, ezután pedig az utóbbi években tapasztalható, készpénzforgalmat generáló gazdasági jelenségek tárgyalása következik.

2.1. A HAZAI KÉSZPÉNZHASZNÁLATOT TARTÓSAN ÖSZTÖNZŐ GAZDASÁGI SAJÁTOSSÁGOK

2.1.2. Szürke- és feketefoglalkoztatás

A megkérdezett szakértők többsége arról számolt be, hogy tapasztalata szerint az elmúlt 4-5 évben a foglalkoztatás terén a teljes mértékben törvénysértő feketemunka visszaszorulása, illetve néhány tipikus szektorra¹⁸ korlátozódása volt tapasztalható. Emellett azonban a nemzetgazdasági és osztársadalmi érdekek szempontjából rendkívül káros a *féllegális (minimálbér környéki alacsony bejelentett bér plusz készpénz alapú) foglalkoztatás* szinte iparágaktól független általános elterjedése.¹⁹ A megkérdezett szakértők szerint a pénzügyi tanácsadóktól kezdve a fuvarozókon át a kiskereskedőig szinte minden szektorban fellelhető az efféle „bérezési forma”, általában ugyanis nem a szektor, hanem a vállalatméret a meghatározó az alkalmazásában.

A nagyvállalatok jellemzően nem enged(het)ik meg maguknak, hogy törvénysértő eszközökkel éljenek, mert egyrészt jobban ellenőrizhetők, másrészt az elszenvedett esetleges presztízsveszteségük is jelentősen visszahatna a működésükre. Az interjúalanyok szerint azonban kis- és középvállalatok viszont nagy gyakorisággal alkalmazzák e megoldást. A szürkebérezéshez kapcsolódó további problémás jelenség, hogy az ilyen bérezési formát alkalmazó vállalkozások egy része nem valódi gazdasági társaság, hanem inkább a korlátolt felelősség mögé bújtatott egyéni vagy személyegyesítő vállalkozás. Sőt arra is van tapasztalat, hogy a „számlás foglalkoztatáson” keresztül még munkaviszonyt is bújtatnak időnként kft.-kbe.

Az interjúalanyok általános tapasztalata szerint a foglalkoztatás és jövedelemszerzés e formája sok esetben részben kényszerpályaként alakult ki a vállalkozások gyakorlatában, rövid távon ugyanis mind a munkaadó, mind pedig a munkavállaló számára előnyt jelent a jelentős adó- és járulékterhek vállalásához képest, így mindkettőjük „zsebében több marad”. Hosszú távon viszont a munkavállalók számára egyértelműen káros ez a konstrukció, hiszen tartós betegállomány és/vagy nyugdíjba vonulás esetén rendkívül alacsony összegű juttatásban fognak részesülni, illetve az is lehetséges, hogy teljesen elveszítik állami nyugdíjjogosultságukat, így az „efféle bérezés tulajdonképpen az öregkori nyomor megalapozását jelenti”.

Szakértői tapasztalatok szerint szabályozás nélkül, természetes gazdasági folyamatok eredményeként a *munkaadók leginkább az iparági koncentráció nyomására térnek át a legális foglalkoztatási keretek alkalmazására*. Amennyiben egy tulajdonos és/vagy menedzser szeretné eladni, a befektetők számára vonzóvá tenni vállalatát, akkor nyilvánvaló, hogy a félleg

¹⁸ Mezőgazdaság, építőipar, turizmus-vendéglátás.

¹⁹ Bár a minimálbérért foglalkoztatottak száma az APEH statisztikái szerint az elmúlt években folyamatosan csökkent, a bemutatott szürkefoglalkoztatási forma továbbra is jellemző maradt. Csúpan annyi módosulás történt, hogy a minimálbérnél valamivel magasabb összegre „jelentik be” a munkavállalókat, illetve a vállalkozók önmagukat, s jövedelmük fennmaradó részét pedig továbbra is készpénzben kapják. További „megoldás” a részmunkaidőben való hivatalos foglalkoztatás. Persze a munkavállaló ténylegesen teljes munkaidőben dolgozik, de munkaadójával együtt csak a felét fizetik az adóknak és járulékoknak, s bére nem legális, szürke részét pedig készpénzben „zsebbe kapja”. Forrás: Elek-Scharle-Szabó, B.-Szabó, P. A. (2009).

legális foglalkoztatás miatt fellépő aránytalan és torz költségszerkezet nem fenntartható, illetve a befektető is pontosan tudja, hogy nem termel annyi profitot a vállalat, mint ahogyan az a könyvei szerint esetleg látszana. Így a számviteli dokumentumokban is elkezdik a valós költségek – és azon belül költségnemarányok – szerepeltetését, amely a munkavállalók legális foglalkoztatása felé való elmozdulást eredményez.

2.1.2. Számlaadás elmulasztása vagy alacsonyabb értékről való kiállítása

A megkérdezett szakértők véleménye szerint gyakran előfordul a már említett, „fertőzött” szektorokban, illetve a nagy- és kiskereskedelemben, a szolgáltatások esetén a *számla nélküli értékesítés, vagy a ténylegesnél alacsonyabb összegű számla kiállítása*. A számla nélküli értékesítés legfőbb célja, hogy ezzel a vállalkozások saját szempontjukból adót optimalizálhatnak, hiszen ha a bevételeiket eltitkolják, akkor a legálishoz képest jóval alacsonyabb adófizetési kötelezettség terheli őket.²⁰ Ez a „vállalati gyakorlat” nyilvánvalóan szignifikáns összefüggésben van az első pontban bemutatott foglalkoztatási probléma alkalmazásával is, ugyanis a vállalkozások dolgozóik alacsony bejelentett (minimál)béren felüli „valós” bérét részben a számla nélküli, vagy a tényleges ellenértéknél kisebb összegről szóló számla kiállításával egyszerűen és kevésbé ellenőrizhetően teremthetik elő. Természetesen ezekben az esetekben az áru vagy szolgáltatás valós ellenértékét készpénzben egyenlíti ki az ügyfél, s az így kapott készpénzt használja fel a vállalkozás saját működésének és egyéb tranzakcióinak finanszírozására is (például a bérfizetés mellett szintén nem legális beszerzésekre, illetve a tulajdonosok nem legális tőkejövédelmére, osztalékára stb).

Főként a kiskereskedelemre, illetve a vele szoros kapcsolatban levő élelmiszer-feldolgozó iparra vonatkozó általános pozitív tapasztalat, hogy az előző pontban már említett *iparági koncentráció, illetve a vállalati informatikai fejlesztések a legális, számviteli dokumentumokkal alátámasztott működés irányába hatottak*. Általános tapasztalat, hogy ahol az értékesítéshez kapcsolódó számlázást az integrált vállalatirányítási rendszernek köszönhetően valós idejű készletnyilvántartással kötötték össze, szinte megszűntek a vizsgált típusú visszaélési lehetőségek. Szakértőink érdemesnek tartották hangsúlyozni, hogy a kiskereskedelemben nagyon nagy arányban jellemző készpénzhasználatnak nemcsak a bemutatott beszerzésekhez/foglalkoztatáshoz kapcsolódó nem legális készpénzhasználat az oka, hanem a kiskereskedelmi egységek (sokszor tudatosan) alacsony POS-ellátottsága is. A kisebb alapterületű, illetve a vidéki kereskedelmi egységekben nagyon korlátozott az elektronikus fizetés lehetősége.²¹

2.1.3. Nem valós teljesítményhez kapcsolódó számlázás

Az előző pontban bemutatott „jelenségnek” épp az ellentéte, amikor a *vállalkozások a valósnál jóval magasabb költségeket tüntetnek fel működésükben fiktív számlák befogadásával*. Ennek egyik oka szintén az „adóoptimalizálás”²², emellett gyakori jelenség, hogy *egy projekt/beruházás összértékének akár 10-15 százalékát is fiktív, nem valós teljesítményhez kapcsolódó számlák kiállításával tüntetik el a szereplők*.²³ A módszer relatíve egyszerű: egy rosszhiszemű megbízott (stróman) jellemzően egyszemélyes vállalkozást alapít, s kiállít egy nehezen ellenőrizhető tevékenységre vonatkozó – tipikusan tanácsadás, takarítás, tolmácsolás – nagy összegű számlát. A számlát a megbízó (tipikusan projektvezető fővállalkozó) vállalkozás befogadja, s ellenértékét átutalja a számlát kiállítónak. Ezt követően a stróman a bankszámlájára érkezett pénzt felveszi, és készpénzben átadja a „háttérben megbújó” személyeknek – sok esetben feltételezhető, hogy a fővállalkozó is érintett lehet a visszaélésben. A számlát kibocsátó strómannál csak az eredeti összeg töredéke marad, mint „közreműködésének ellenértéke”. Ezek a cselekmények gyakorlatilag a rendszerváltás óta folyamatosan jelen vannak a gazdaság működésében, értékük viszont az utóbbi években észrevehetően megnőtt. Az ilyen típusú felderített esetek által okozott kár értéke 2008-ban 110 milliárd²⁴ forint körül volt, de a hatóságok meggyőződése, hogy a tényleges eseteknek csak a töredékére derül fény, illetve áll rendelkezésre megfelelő információ ahhoz, hogy feljelentést lehessen tenni, és nyomozás induljon.

A nem valós teljesítések esetében történő kifizetéshez kapcsolódva aggodalomra adhat okot, hogy – a Közbeszerzési törvény (Kbt.) szerint – a közszférába tartozó intézmények által mintegy 50 millió forintos összeghatárig *közbeszerzési eljárások*

²⁰ Egyes megkérdezett szakértők szerint a 2009. július hónaptól érvénybe lépett áfaemelés tovább erősítheti a számla nélküli értékesítés alkalmazását, mivel így az áfaemelés árnövelő hatása nem érzékelhető a fogyasztó számára, az értékesítő pedig legálisan működő versenytársaihoz képest rövid távú előnyre tehet szert.

²¹ Forrás: Helmeczi (2010).

²² Az ún. „túlköltséggel” csökkentik a vállalkozás adózás előtti eredményét, s ezáltal az adóalapját, tehát valójában megint csak adót csálnak.

²³ Érdemes megjegyezni, hogy ennek a tevékenységnek sokkal nagyobb a kockázata, mint a bevétel eltitkolásának. Nemcsak a lebukás esélye nagyobb, hanem a büntetőjogi felelősség is.

²⁴ Forrás: ORFK.

nélkül rendelhetők meg tanácsadások, kutatások, szakirodalmi művek.²⁵ E törvényi kivétel a megkérdezett szakértőink szerint lehetőséget adhat visszaélésre, amelynek kihasználásával az állam megkárosítható a következő módon. A közhivatal kutatást vagy különféle tanácsadási szolgáltatást rendel meg – amelynek teljesítésigazolása ugyan megtörténik –, ám megkérdejelezhető a szolgáltatás outputjaként kapott dokumentum szükségessége és szakmaisága. Ellenértékként a megrendelő hivatal a megbízási díjat átutalja egy – rosszhiszeműen – közreműködő vállalkozásnak, tehát a tranzakció látszólag legalisan zajlik. Ezt követően a közreműködők a tanácsadói/megbízási díjat készpénzben felveszik – nem feltétlenül egyszerre, gyakran több részletben – és az esetben részt vevő „szereplők” osztozhatnak rajta. Több interjúalanyunk tapasztalata szerint felmerül annak lehetősége, hogy a bemutatott eljárás során rosszhiszemű megbízók ellenőrizetlenül juthattak készpénzekhez.²⁶

Természetesen nem állítjuk, hogy a közszféra intézményei által megrendelt tanácsadások és kutatások bármelyike visszaélési céllal készült, sőt *biztosak vagyunk benne, hogy e szolgáltatások túlnyomó többsége igazolható, legális célokat szolgált.* Csupán fel kívánjuk hívni a figyelmet arra, hogy a jelenlegi szabályozási környezet a szakmailag alátámasztható működés mellett a visszaélésekre is lehetőséget ad, amelyek jelentős anyagi és morális károkat okozhatnak a közintézményeknek.

2.1.4. Az állami működés készpénzközpontúsága

Nem áll közvetlen kapcsolatban a rejtett gazdaság működésével, de a nemzetközi mintákhoz képest jelentős mértékű hazai készpénzhasználatot maga az állam is intenzíven ösztönzi. *Zömmel készpénzben – sárga csekkek útján – lehet ugyanis befizetni az illetékeket, bírságokat, eljárási díjakat, s a jelentős összeget elérő állami transzferek (nyugdíj, segélyek) kifizetése esetén is magas a készpénzhasználat aránya.*

Az állam készpénzközpontúságához kapcsolódva, a szakértők megítélése szerint az egyik legjelentősebb probléma a sárga csekkek intenzív használata, amelyek forgalmának csökkentését kívánatosnak tartották.²⁷ Megítélésük szerint a sárgacsekkekhasználat csökkenéséhez egyaránt szükség van szabályozói elhatározásra és fogyasztói felvilágosításra. Sok esetben az alkalmazottak azért sem bánják, hogy „alacsony (minimál)bér plusz készpénz konstrukcióban” szerzik jövedelmüket, mivel főbb kiadásaikat készpénzben is tudják rendezni, s ezt nagyban támogatja a sárga csekk. A sárga csekk „közhiedelem szerinti” további előnye, hogy hozzájárul az egyén likviditásmenedzseléséhez (eldönthetem, mikor fizetem be), de vajon tudja-e az állampolgár, hogy ezért a szabadságért évente egy háztartás akár több ezer forintot is fizethet, mivel a csekket kiállító szolgáltatók jellemzően az ügyfélre hárítják a csekkhasználat tranzakciós díját anélkül, hogy ügyfelüket erről tájékoztatnák, illetve a csekk kiállításának díját a számlában transzparenssan megjelenítenék. Legalább a legfontosabb szolgáltatások számláinál – mint például víz, áram, földgáz, távhő, telefon, internet – szükséges lenne a fogyasztó számára világosan és egyértelműen jelezni, hogy a számla értékéből mennyit tesz ki a sárga csekk költsége. További probléma, hogy jelenlegi gyakorlatukban a szolgáltatók sok esetben a csoportos beszédet választó ügyfeleikre is kivetik a sárgacsekkekhasználat költségét, így gyakorlatilag „szétterítik” azt a teljes fogyasztói bázisra.

Az állami működés készpénzközpontúságának enyhítésére pozitív kezdeményezés az okmányirodák POS-terminálokkal való ellátása, illetve az adóbevételek esetén az átutalás lehetőségének megteremtése. Az Elektronikus Közigazgatás Operatív Program keretében eredetileg 2009. július 1-jéig kellett volna az okmányirodákban a bankkártyás fizetés technikai feltételeit megteremteni, ez azonban a mai napig nem valósult meg maradéktalanul.²⁸

²⁵ Kbt. 243. § a) és i) pontok, értékhatár 206 ezer euro (kb. 53 millió forint), illetve Kbt. 22. § (1) bekezdés a) pont, értékhatár 133 ezer euro (kb. 35 millió forint).

²⁶ Nyilvánvalóan a visszaéléseknek számos olyan esete létezik, amelyekhez nem kapcsolódik készpénzmozgás, hanem elektronikus úton zajló tranzakciók történnek. A rögzített példa csupán a problémás esetek egy lehetséges fajtáját mutatja be, s nem állítja, hogy kizárólag készpénzmozgás történik a rosszhiszemű megrendelések esetén.

²⁷ A sárgacsekkek-forgalom főbb adatairól és a hozzá kapcsolódó elszámolások rendjéről bővebben lásd: Turján (2009).

²⁸ Forrás: Pénzügyminisztérium Informatikai Szolgáltató Központ. A program nyomon követhető:

<http://www.nfu.hu/doc/329>; és www.pmiszk.gov.hu/letoltes/uevegzezb/uevegzezb_34.pdf, letöltések dátuma: 2010. 01. 13.

2.2. AZ ELMÚLT ÉVEKBEN A KÉSZPÉNZHASZNÁLAT BŐVÜLÉSÉT EREDMÉNYEZŐ TOVÁBBI TÉNYEZŐK

2.2.1. Jelentős hasznot garantáló (egyéni) befektetési lehetőségek elmúlt években tapasztalt térhódítása és a házipénztáradóval kapcsolatos szabályozási változások

Az utóbbi években a vállalati készpénzhasználatra vélhetően a legnagyobb hatást az adóelkerülés céljából alkalmazott egyéni (tulajdonosi és/vagy menedzseri) befektetések széles körű elterjedése fejtette ki. A házipénztáradó változása is ebbe a körbe tartozik, tulajdonképpen a felsorolt két tényező egyszerre, egymást párhuzamosan befolyásolva érvényesült. Mivel a vállalati befektetések által realizált hozamokat társasági adó – illetve amennyiben a tulajdonos hozzá akar jutni az így szerzett nyereséghez, akkor osztalékadó is – terheli, ezért számos tulajdonos (ritkábban menedzser) „nem tudott ellenállni a kísértésnek” és a vállalkozása vagyonának egy részét házipénztárba áthelyezve „vett ki pénzt a cégéből” – elkerülve ezáltal számos adófizetési kötelezettséget. Ezeket az összegeket azután magánszemélyként befektették, így a magánszemélyekre és vállalkozásokra vonatkozó szabályok közötti eltérést kijátszva, az adóelkerülés révén jelentős haszonra tettek szert. Valószínűsíthető továbbá, hogy a tagi kölcsönök jelentős része is hasonló célú és szisztémájú visszaéléseket támogathatott. Legtöbb esetben az előbbi módokon szerzett jövedelmet az érintett szereplők nem pótolták vissza a vállalkozásokba, a szóban forgó pénzek a házipénztárban szerepeltetve maradtak a könyvekben és a tulajdonos (ritkább esetben menedzser) magánvagyonát gyarapítják. Az eredeti összeg vállalatból történő „kiszedéséhez” kapcsolódó műveleteket kizárólag készpénzzel lehetett lebonyolítani, így a jelenség szükségképpen hozzájárulhatott a készpénzállomány növekedéséhez, mivel tömeges és igen jelentős értékű (érintett vállalatoként akár több tíz-, illetve százmilliós) tranzakciókról volt szó.

Az interjúk tapasztalata szerint a házipénztáron keresztül „kiszivárogtatott készpénz” nemcsak a tulajdonosok magánvagyonára gyarapításának, hanem a szürke bérezésű alkalmazottak fizetésének, illetve nem vagy csak részben legális beszerzések bonyolításának is „jól bevált és folyamatosan használt eszköze volt”. A szóban forgó tranzakciókat némileg korlátozta a házipénztáradó 2006-os első bevezetése: erre a hírre sokan elkezdték csökkenteni vállalati készpénzállományukat, visszaszivárogtatták az addig kivett összegeket, illetve azoknak egy részét – szintén készpénzben bonyolítva a műveleteket.²⁹ Amikor viszont a jogalkotó lazított az eredetileg bejelentett szabályozáson, akkor a vállalkozások egy része „megnyugodott”, és óvatosabban, de folytatta a készpénzkivétel gyakorlatát. Mióta 2009-ben szigorúbb feltételekkel hatályos lett a házipénztáradó, az eltűnt összegek lassan ismét elkezdtek visszavándorolni a vállalkozásokba, s az effajta „trükközési lehetőségek tere” is jelentősen korlátozódott. A jelenség „természetes” úton, a befektetési lehetőségek szűkülése révén is mérséklődött, illetve részben meg is szűnt 2008 második felére, a válság hatására. Virágkorát 2004–2006 között élte, s nyomai vélhetően még látszanak a vállalkozások könyvelésében.

2.2.2. Vagyonosodási vizsgálatok

Az APEH által 2007-től fokozott intenzitással végzett *vagyonosodási vizsgálatok* is feltételezhetően hozzájárulhattak ahhoz, hogy a magánszemélyek eltitkolják a nem adózott (vagy nem szabályszerűen adózott) forrásból származó jövedelmeiket. Ennek egyik legegyszerűbb – és interjúalanyaink véleménye szerint magánszemélyek által egyik leggyakrabban alkalmazott – módja a felhalmozott vagyon készpénzben tartása, hiszen a készpénz anonim, és nehezen ellenőrizhető a származási helye. A vagyonosodási vizsgálatok intenzív alkalmazását követően nagyon gyakori volt az a magatartás, hogy az állampolgárok az addig bankszámlán tartott – és a hatóságok által különösebben nem firtatott – vagyonukat készpénzben vették fel, s tartják azóta is.³⁰ A vállalkozásokból a házipénztáron, tagi kölcsönökön keresztül kivett összegek visszapótlása nem történik a kivételhez hasonló intenzitással, hiszen a tulajdonosok/menedzserek nemcsak rövid lejáratú befektetésekben helyezték el pénzüket. Illetve felmerülhet annak lehetősége is, hogy a pénzügyi válság alatt egy része „elveszített” a vagyonoknak.

A vagyonosodási vizsgálatok készpénzhasználatra gyakorolt hosszú távú hatása a kezdeti készpénzkereslet-növeléssel éppen ellentétes lehet, mert hozzájárulhatnak a már bemutatott házipénztárral, vállalkozásoknak nyújtott tagi kölcsönökkel és a fekete-szürke foglalkoztatással összefüggő visszaélések felderítéséhez, ezáltal visszaszorulásához.³¹

²⁹ Ezt a tényt támasztja alá Simon (2009) statisztikai elemzése, bár meg kell jegyezni, hogy vizsgálatához a számviteli beszámolók szerkezetéből következően csak nagyvállalatoktól álltak rendelkezésre adatok.

³⁰ A készpénzben tartott vagyon egy részéből nyilvánvalóan azóta folyamatosan költenek.

³¹ Feltételezve, hogy a 2007-ben megkezdett folyamatok folytatódnak, és hasonlóan magas számú vizsgálatokra számíthatunk az elkövetkező években.

2.2.3. A kamatadó hatása

Interjúalanyainkat a kamatadó készpénzhasználatra gyakorolt hatásának tapasztalatairól is kérdeztük. A készpénzben történő vagyonfelhalmozás alternatívaköltségének az elvesztett kamatot tekinthetjük, a 2006. szeptember 1-jén bevezetett kamatadó pedig ezt az alternatívaköltséget csökkenti, hiszen mérsékli a különböző pénzügyi megtakarítások által elérhető nettó hozamot. Szakértőink véleménye a kamatadó hatásáról az volt, hogy a bevezetését követően átmenetileg fokozhatta ugyan a készpénztartást, hosszú távon azonban a relatíve magas forintkamat miatt nem jellemző, hogy önmagában ösztönözte volna a készpénzben való megtakarításokat.

2.2.4. Bizalomhiány – lánctartozások

Gyakran ismételt elemként jelent meg az interjúkban a magyar gazdasági élet szereplőire általában véve is jellemző, ám a pénzügyi és gazdasági válság miatt nagyon jelentősen felerősödött *üzleti partnerek között jelen levő bizalomhiány*. Az utóbbi időben vállalkozások száza mentek tönkre amiatt – s nemcsak a jól ismert építő- és élelmiszeriparban –, hogy a megrendelők nem fizették ki a velük szemben támasztott követeléseiket, s a beszállító vállalkozások százaikat súlyosan érintő *lánctartozások* alakultak ki. Sok esetben jellemző olyan példa, amikor a rosszhiszemű tulajdonosok „az eszközöket kiürítik cégükből, ezalatt jelentős szállítói és köztartozást halmoznak fel, majd szándékosan bedöntik vagy fiktív személyeknek értékesítik a vállalkozást”. Ezzel a magatartással az adott cég teljes – jóhiszeműen eljáró – beszállítói hálózata kritikus likviditási helyzetbe kerül, a legtöbb esetben őket is csőd fenyegeti. Ezt a situációt a válság kapcsán csak súlyosította, amikor a vevők nemcsak a rosszhiszeműségük miatt, hanem azért sem tudtak fizetni, mert esetleg „a bankjuk váratlanul megvonta tőlük” az addig biztosított finanszírozást.

A bemutatott problémának tulajdonítható az tendencia, hogy *a fizetési módok szinte minden iparágban a válság hatására átalakultak*. Már nemcsak a 30 napos elektronikus átutalás az általánosan jellemző, hanem érzékelhetően megnövekedett

2. táblázat

Az interjúk eredményeinek összegzése és az interjúalanyok javaslatai a rejtett gazdaság visszaszorítására*

Időzítés	Készpénzhasználatot ösztönző tényezők	Készpénzhasználatra ható ellenőszönzők	Készpénzhasználatot korlátozó további javasolt ellenőszönzők
„Folyamatosan” jelen levő tényezők	Szürkebérezéssel történő, illetve fekete-foglalkoztatás	Természetes iparági koncentráció – valós vállalati érték kimutatása	Munkáltatói járulékteher jelentős csökkentése, munkavállalói felvilágosítás, tájékoztatás
	Számla/nyugtaadási kötelezettség elmulasztása vagy alulszámolás: kisebb összegű számla kiállítása, mint az áru/ szolgáltatás tényleges ellenértéke	Nagyvállalati informatikai fejlesztések (valós idejű készletnyilvántartás és számlázás)	Adóelkerülés, adócsalás jelenleginél súlyosabb szankcionálása, átláthatóbb adó jogszabályok. Vállalkozások adóterheinek csökkentése
	Nem valós teljesítéshez kötődő (túl-) számlázás		Visszaélések visszatartó erejű szankcionálása, projekt költségvetések szakmai ellenőrzése
	Az állam saját működése és állampolgáraival való kapcsolata során preferálja a készpénzhasználatot	Okmányirodák POS-terminálokkal való felszerelése folyamatban	E-közigazgatás fejlesztése, büntetések, bírságok, illetve beszedésének elektronikus útra terelése
Az elmúlt években jelentkező további tényezők	Házipéztáradó bevezetésével kapcsolatos törvényi bizonytalanságok	Házipéztáradó szabályainak bevezetése, 2009-től szigorúbb alkalmazása	Következetes szabályozás, szigorúbb ellenőrzés, visszatartó erejű szankcionálás
	Társasági és osztalékadóval nem terhelt, jelentős hasznot ígérő (jellemzően egyéni) befektetési lehetőségek bősége.		Vagyonosodási vizsgálatok bizonyítási terhének megfordítása: az eljárás során ne a hatóságnak, hanem az állampolgárnak kelljen bizonyítani, legalisan szerezte-e jövedelmét
	Vagyonosodási vizsgálatok intenzív alkalmazása		Pmt.-ben jelenleg szabályozott jelentési kötelezettség körének kibővítése, illetve jelentési kötelezettség elmulasztásának szigorúbb szankcionálása
	Üzleti kapcsolatokban fellépő bizalomhiány, lánctartozások		Fizetési garanciákat tartalmazó üzleti konstrukciók alkalmazása az ügyletek során. Cégalapítás laza, formális megfelelésen alapuló szabályozásának átalakítása

* A táblázat az interjúalanyaink véleményét foglalja össze, és nem feltétlenül tükrözi a szerző és/vagy az MNB álláspontját!

az előre fizetést, vagy helyszíni, azonnali ellenértéket követelő beszállítók száma, s az ehhez kapcsolódó készpénz alapú tranzakciók.³² Akik továbbra is számlapénzt használnak, azok is döntően az előre fizetést preferálják. Ez a fizetési szisztéma nagyon ártalmas, mert *drasztikusan lassítja a gazdaság működését*, s azok, akik nem tudják önállóan előre finanszírozni működésüket, szinte ellehetetlenülnek.

A bizalomhiány és a készpénzhasználat közötti közvetlen összefüggést egyes szakértők – szemben a többséggel – megkérdőjelezték. Szerintük ugyanis nem logikus, hogy kizárólag a bizalomhiány miatt készpénzes fizetéseket kérnek a beszállítók. Előre fizetni ugyanis sokkal egyszerűbb és biztonságosabb elektronikusan, mint készpénzben, ha pedig teljesítés után (nem) fizet a vevő, akkor szintén közömbös, hogy készpénzben vagy számlapénzben mulasztja el a teljesítést. A felvázolt logikát követő szakértők szerint inkább a fekete/szürke értékesítés és működés felé való nagyobb arányú elmozdulás lehet az oka annak, hogy nőtt a készpénzes fizetést preferáló vállalkozások száma.

Az interjúalanyok tapasztalatainak összegzését, illetve az általuk a rejtett gazdasággal összefüggő készpénzhasználat korlátozására tett javaslataikat a 2. táblázatban rendszereztük.

³² Főként az úgynevezett sokadik körös beszállítók magatartására jellemző, hogy készpénzben való előre fizetést követelnek meg.

3. A készpénzhasználat mérséklődésének, illetve a készpénzmentes fizetési megoldások elterjedésének ösztönzési lehetőségei

A következőkben azokat a gondolatébresztő felvetéseket ismertetjük, amelyek közép- és hosszú távon a fokozott készpénzhasználat visszaszorulását, így a rejtett gazdaság mozgásterének szűkülését eredményezhetik. Újra megismételjük, hogy a kutatási jelentés e szakaszában nem minden részleteiben kidolgozott javaslatcsomag összeállítása volt a célunk, hanem csupán rá kívánjuk irányítani a figyelmet a lehetséges szabályozási irányokra. Megállapításainkat nem kizárólag a rejtett gazdaság elleni küzdelem szempontjából fogalmaztuk meg, hanem a készpénzes tranzakciók visszaszorításának általános lehetőségeire is fókuszáltunk. Az egyes szabályozási elképzelések kifejtése előtt szükségesnek látjuk tisztázni a normatív felvetések megalkotását vezérlő és megalapozó peremfeltételeket.

3.1. A NORMATÍV FELVETÉSEKET ÖVEZŐ PEREMFELTÉTELEK

A szabályozási elképzelések kidolgozásakor törekedtünk arra, hogy a készpénzes szakterület szempontjából releváns, a készpénzhasználattal összefüggő normatív megoldásokat mutassunk be. Ezért a tanulmányban szándékosan nem a rejtett gazdaság elleni általános küzdelem potenciális lehetőségeit vázoltuk fel – mint például az adó- és járulékrendszer átalakítását – hanem egyértelműen *a vizsgált probléma készpénzhasználat oldaláról történő megközelítésére fókuszálunk.*

A normatív felvetéseket azért nem kizárólag a rejtett gazdaság működéséhez kapcsolódóan fejtettük ki, mert szakmai álláspontunk szerint a készpénzkereslet tényezői nem függetlenek egymástól: amennyiben sikerül a legális tranzakciókban készpénz szerepét visszaszorítani, az mérsékelheti a rejtett gazdasághoz köthető készpénzes műveleteket is. Ezen állítás, úgy véljük, intuitíve könnyen belátható: a legális műveletből származó készpénz is alkalmas lehet – sőt sokszor szükséges – ahhoz, hogy egy vállalkozás (vagy magánszemély) rejtett gazdasághoz kapcsolódó tranzakcióit támogassa. Egy életszerű példával szemléltetve: ha egy vásárló teljesen legális módon készpénzzel fizet egy kiskereskedelmi egységben, a vállalkozás ezt a készpénzben keletkezett árbevétel³³ felhasználhatja arra a célra, hogy szűrkebérezést alkalmaz, azaz részben „zsebbe” fizetheti alkalmazottait, vagy lebonnyolíthatja fekete/szürke elemeket tartalmazó beszerzéseit.

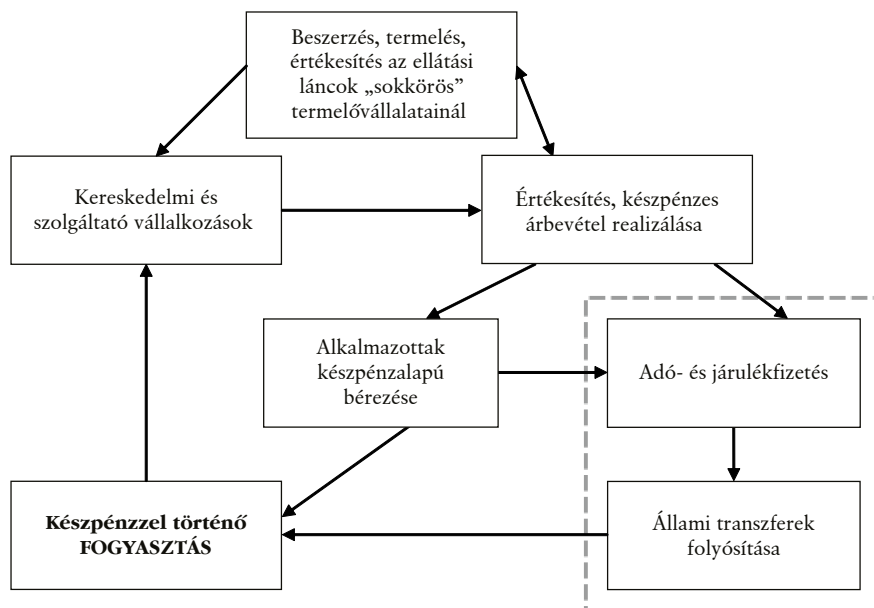
A készpénz ugyanis anonimitása miatt egyik elengedhetetlen feltétele minden rejtett gazdasághoz kötődő tranzakciónak, ezért minden olyan vállalkozásnak és magánszemélynek, aki nem legális tranzakciót kíván végezni, szüksége van készpénzből származó bevételre, amely – ismételten hangsúlyozandó – nem feltétlenül kell, hogy rejtett gazdasághoz kapcsolódó forrásból származzon. Az állítás igazolásának szemléltetésére a 4. ábrán szematikusan felvázoltuk a készpénzáramlás klaszszikus útját a gazdaság szereplői között, szaggatott vonallal ellátott keretben szemléltetve rajta azt a készpénzáramot, amelyet a rejtett gazdaság elkerül, így jóléti veszteséget okoz a társadalom számára. A normatív javaslatok egyik fő célja tehát az, hogy olyan fizetési rendszer kialakulását segítsük elő, amelyben egyre kevesebb tranzakció alkalmas arra, hogy a belőle származó árbevétel/jövedelem az adó- és járulékfizetés elkerülésére legyen felhasználható.

Természetesen *a készpénzhasználat önmagában nem káros* a gazdaság számára, sőt bizonyos tranzakciós érték alatt a készpénzzel való fizetés előnyösebb, mint a számlapénz alkalmazása. Az MNB egyik fontos projektje, hogy a társadalmi költségek alapján feltérképezze, hol húzódik a készpénz és számlapénz alkalmazásának társadalmilag optimális értékhatára. A készpénzes fizetés jellemzően változó költségeket generál, a készpénzkímélő fizetési infrastruktúra kiépítése és üzemeltetése pedig főként fix költségekkel jellemezhető. A két, társadalmi költségeket „tömörítő” görbe metszéspontja az értékhatár, amely alatt célszerű és hatékony készpénzes műveleteket, illetve amely felett pedig elektronikus fizetéseket bonyolítani. Az MNB előbb említett kutatásának célja, hogy azonosítsa számszerűsítse az említett társadalmi költségeket, illetve következtetés, vonjon le hol húzódik a készpénzes és készpénzkímélő fizetési rendszerek közötti átváltás társadalmilag

³³ Amennyiben a vállalatirányítási rendszerében nem rögzített nyugtát (blokkot) adott és/vagy nem állított ki róla számlát.

4. ábra

A gazdaság szereplői között végbemenő készpénzáramlás sematikus modellje

optimális határa.³⁴ Így tehát a kutatási jelentésben bemutatott felvetések sem önmagában a készpénzhasználat ellen irányulnak, hanem a rejtett gazdaság mozgásterének készpénzhasználat oldaláról történő korlátozása a céljuk.

A készpénzkímélő fizetési infrastruktúra használatának és elterjedésének ösztönzése (félre)értelmezésével kapcsolatban felmerülhet egy további dilemma, nevezetesen, hogy éppen az alacsonyabb jövedelmű embereket, és általában véve a lakosságot „büntetjük” azáltal, ha a készpénzhasználatához kapcsolódó költségeik emelkednek. Ez a megközelítés azonban azért nem helytálló, mivel az állampolgárok számára a készpénzhasználat ma sem ingyenes, csupán annak költsége legtöbbször nem jelenik meg direkt, explicit módon számukra – lásd a sárga csekk költségeinek szétterítése a teljes fogyasztói bázisra. Ezért lenne szükséges arra törekedni, hogy az állampolgárok a valós költségekkel szembesülve, azoknak tudatában hozhassák meg döntéseiket. Emellett pedig a felvetéseink egyértelműen arra irányulnak, hogy *hosszú távon olyan fizetési rendszer alakuljon ki, amelyben a legális készpénzhasználatot felváltó elektronikus fizetések költsége – például az alapszámla³⁵ bevezetésével – alacsony marad, a nem legális készpénzes tranzakciók pedig „játékterük csökkenésével” megrágnak.*

Azt, hogy az általunk felvázolt elképzelések nem csupán az alacsonyabb jövedelmű emberek készpénzes gyakorlatát korlátozzák, a hazai készpénzállomány mérete és szerkezeti jellemzői is alátámaszthatják. Amint már tanulmányunk elején említettük, a hazai GDP-hez mért készpénzállomány nemzetközileg igen magasnak mondható hazánkban, s mértéke főként 2005–2007-ben növekedett meg. E jelentős készpénz/GDP arány, illetve ezen belül a nagy címletek részesedése és mérsékelt tranzakciós szerepe a rejtett gazdaság és a készpénzhasználat közötti erős összefüggésre utalhat. A nagy címletek állománya és tulajdonságai emellett azt is előrevetítik, hogy nem helytálló az a feltevés, amely szerint főként az alacsonyabb jövedelmű emberek használnak tranzakcióik során készpénzt. Azt is bemutattuk, hogy a hazai készpénzállomány szerkezete és bővülési üteme azt is bizonyítja, hogy a legális felhasználás mellett a készpénz az anonim, legtöbbször törvénysértő forrásból származó vagyontartás, illetve szürke/fekete tranzakciók lebonyolításának gyakorta alkalmazott eszközévé vált.

A felsorolt információk alapján a projektünk normatív következtetéseinek megfogalmazásakor intuitíve igazoltnak tekintjük azt a fő premisszát, hogy *ha a vállalkozások bevételeinek, és az állampolgárok jövedelmének minél nagyobb része számlapénzben keletkezik, illetve az állami működés és szabályozás maga is arra ösztönzi mind a vállalkozásokat, mind pedig az*

³⁴ Ez az értékhatár az Egyesült Királyságban 15-18 £, Hollandiában 12-15 € közötti érték. Forrás: URL: <http://www.dnb.nl/en/z-onderzoek/dnb-research-seminars/2008/aut0170160.jsp> és http://www.paymentscouncil.org.uk/payments_plan. Letöltések dátuma: 2009. 12. 14.

³⁵ Az ügyfél számára ingyenes bankszámla. Elsőként a Lakossági Pénzügyi Szolgáltatásokat Vizsgáló Szakértői Bizottság (közismertebb nevén Várhegyi Bizottság) vetette fel a hitelintézetek önkéntes közreműködésével létrehozandó alapbankszámla szükségességét, amely lehetővé tenné, hogy olyan emberek is banki szolgáltatásokat vegyenek igénybe, akiknek eddig nem volt banki kapcsolata.

állampolgárok magatartását, hogy egyre intenzívebben használják a készpénzkímélő infrastruktúrát, *azzal a rejtett gazdaság mozgásterének csökkentését segítik elő.*

A fejezet tovább részében a konkrét szabályozási lehetőségeket a következő szempontok alapján tárgyaljuk. Először a készpénzhasználatot közvetetten korlátozó, a készpénzkímélő fizetésmód elterjedéséhez kapcsolódó spontán ösztönzőket mutatjuk be, majd lehetséges közvetetten ható szabályozási lépéseket ismertetünk, végül a közvetlen, direkt szabályozás lehetőségét tárgyaljuk.

3.2. NEMZETKÖZI PÉLDÁK

Ebben a fejezetben olyan nemzetközi szabályozói intézkedéseket gyűjtöttünk csokorba, amelyek az adott ország készpénzhasználatának közvetett vagy közvetlen visszaszorítását célozták. E szabályozási pontokat nem tudományos szempontból kívánjuk elemezni, inkább csak különböző szakértői és egyéb információkon alapuló gyűjtés alapján rendszereztek őket. Jelen pont elkészítésekor nagyban támaszkodtam Odorán és Sisak 2008 decemberében megjelentetett publikációjában található információkra.

A nyugat-európai országokban számos példát találunk olyan hatósági intézkedések bevezetésére, amelyek a készpénzhasználat közvetlen korlátozására irányulnak. Az ilyen típusú szabályozásra az egyik legkorábbi példa a *belga* 1967. évi 56. királyi rendelet, amely arra kötelezi a vállalkozásokat, hogy egy bizonyos összeg feletti fizetések lebonyolítása csekkel vagy átutalással történjen. Egy *francia* jogszabály az előzőhöz nagyon hasonlóan külön-külön összeghatárt ír elő a vállalkozások és a lakosság számára, amelynél nagyobb pénzüsszegre kiállított számlát csak készpénz-helyettesítő eszközzel lehet kiegyenlíteni. Franciaországban emellett jogszabály kötelezi a bankokat, hogy olcsó számlavezetési és bankkártya-szolgáltatásokat dolgozzanak ki, így azok számára is tegyék lehetővé a „pénzügyi életbe” való bekapcsolódást, akik jelenleg nem banki ügyfelek. Az *olasz* jogszabályok szerint egy bizonyos összeghatár feletti készpénz közvetlen átadása csak az állam által ellenőrzött közvetítő intézményeken keresztül történhet. A gazdasági szereplők készpénzes áru- és szolgáltatásvásárlásai így csak a közvetítő rendszeren keresztül mehetnek végbe, ahol azonosítják a tranzakciókban részt vevő feleket. *Finnországban* például az albérleti díjat csak készpénz-helyettesítő fizetőeszközzel lehet megfizetni. *Bulgáriában* a kormány 2009 őszén olyan törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, amely az ingatlanvásárlások esetében kötelezővé tette volna az elektronikus fizetést, ám az országgyűlés végül nem támogatta ezt az elképzelést.

A szabályozások másik fajtája a *készpénzkímélő fizetési eszközök használatának irányába* kívánja terelni a gazdasági szereplők tranzakcióit, így szűkítve a rejtett gazdaság működését. Ebbe a körbe tartoznak azok az előírások, amelyek az állami bér-, transfer- és adófizetések teljesítéséből teljesen kizárják a készpénzt. *Németországban* majdnem mindegyik helyi adóhivatal pénztárát megszüntették, a gazdasági szereplőket ezáltal arra kötelezve, hogy átutalással fizessék meg adótartozásaikat. Továbbá az adótörvény, a közszolgálati törvény, illetve a közszolgálati nyugdíjtörvény olyan előírásokat fogalmaz meg, hogy az állami kifizetéseket is csak bankszámlára utalhatja az adott állami intézmény. *Görögországban* az állami ki- és befizetések – igaz, csak egy bizonyos összeghatár felett – szintén csak átutalással történhetnek, *Hollandiában* pedig a közintézményeknek a készpénzmentes fizetési módokat kell előnyben részesíteniük a különböző típusú fizetéseknél. Végül hasonló a helyzet az *Egyesült Királyságban* is, ahol minden állami kifizetést (legyen az a közalkalmazottak bére vagy a szociális transzferek), illetve az állami bevételek beszedését kizárólag elektronikus úton végzik. Ez utóbbi intézkedés megvalósítását nagyban támogatta, hogy önkéntes alapon több kereskedelmi bank is ún. alap-bankszámlacsomagokat ajánlott ügyfelei számára, amelyeknek számlavezetési díja csekély mértékű.

3.3. A KÉSZPÉNZHASZNÁLAT CSÖKKENÉSE IRÁNYÁBA HATÓ SPONTÁN ÖSZTÖNZŐK: ELEKTRONIKUS FIZETÉSEK ELTERJEDÉSÉNEK SEGÍTÉSE

Megítélésünk szerint mind az állampolgárok, mind pedig a vállalkozások készpénzhasználati gyakorlatára a direkt szabályozással szemben leginkább pozitív hatást azok az ösztönzők tennék, amelyek „spontán”, természetes úton terelik a fizetési műveleteket a készpénztől az elektronikus tranzakciók irányába, ezáltal hosszú távon, s szinte észrevétlenül változtatják meg a gazdasági szereplők magatartását, s szűkítik a rejtett gazdaság lehetőségeit.

3.3.1. POS-elfogadóhelyek számának növelése

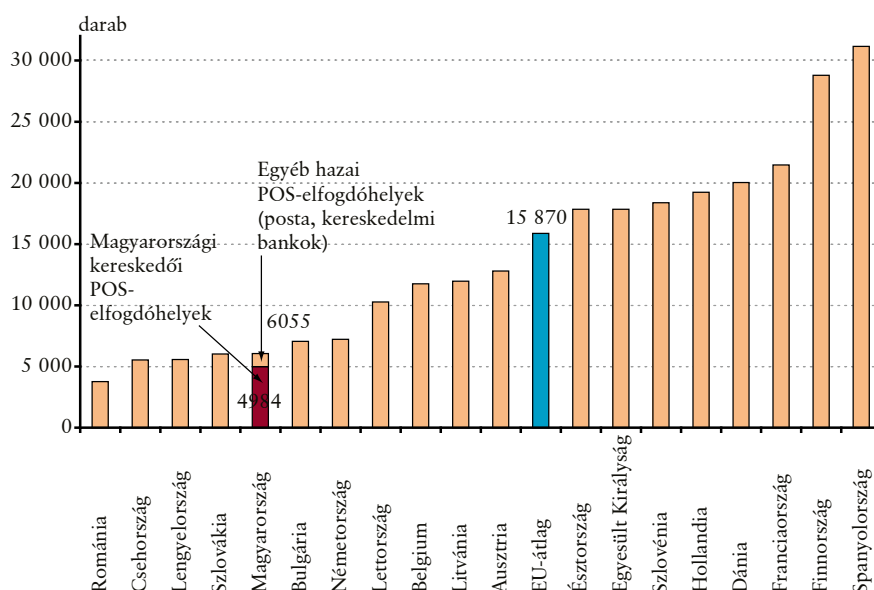
A tanulmány előző fejezetében említettük, hogy a vállalkozásoknak jelentős készpénzre van szükségük ahhoz, hogy a különböző rejtett gazdasághoz kötődő tranzakciókat – mint például szürkebérezés, törvénytörtő beszerzés vagy szintén nem legális tőkejövdelem, illetve osztalék juttatása a tulajdonosok számára – el tudják végezni. A jelentős tömegű készpénzes tranzakciók visszaszorulásának, ezáltal a készpénzkímélő fizetési módok elterjedésének egyik alapvető feltétele tehát, hogy az elektronikus fizetéseket lehetővé tevő infrastruktúra a jelenleginél sokkal szélesebb körben rendelkezésre álljon, enélkül ugyanis az állampolgároknak lehetőségük sincs a készpénzhasználatuk csökkentésére. A vállalkozások oldaláról nézve pedig csak ismételni tudjuk, hogy minél nagyobb része keletkezik árbevételüknek az „eltüntethetetlen” elektronikus úton, annál valószínűbb, hogy korlátozottabban tudnak informális műveleteket végezni.

Jelenleg a kiskereskedelmi és vendéglátóegységeknek korlátozott része rendelkezik POS-terminállal, ami nem elégséges ahhoz, hogy a lakosság mindennapos tranzakciói során nagy biztonsággal elektronikus fizetéseket alkalmazzon, s ne kelljen attól tartania, hogy nem tud majd fizetni, amennyiben nem tart magánál készpénzt. Az 5. ábrán szemléltetjük, hogy a hazai POS-ellátottság nemzetközi összehasonlításban igen alacsonynak számít. Jól látható, hogy ha csak a kereskedői POS-terminálok számát vesszük figyelembe, akkor a POS-ellátottságunk még csekélyebbnek mondható. Ennek kapcsán mérési dilemmaként merül fel, hogy a többi adatszolgáltató országban a teljes állományon belül milyen arányt képviselnek a kereskedőknél, illetve egyéb helyen található POS-terminálok. További probléma a hazai POS-lefedettséggel kapcsolatban, hogy a magyarországi POS-terminálok többsége főként Budapesten, a megyeszékhelyeken és a kedvelt turisztikai célpontnak számító településeken található³⁶. A vidéki településeken a nagyobb (főként multinacionális tulajdonú) szupermarketek és benzinkutak kivételével szinte alig van lehetősége az állampolgároknak nem készpénzben fizetni.

5. ábra

Egymillió főre jutó POS-berendezések száma nemzetközi összehasonlításban

(2008)

Forrás: EKB és MNB.

Megjegyzés: Bordó színnel jelölve látható a magyarországi kereskedelmi egységekben levő POS-terminálok száma, sárga színnel jelöltük az egyéb hazai (például postahivatalokban és bankfiókokban található) POS-ek összevont állományát. Világoskék szín jelezi az Európai Unió országainak egymillió főre jutó átlagos POS-értékeit, az egyes országok egyedi adatait sárga oszlopok szemléltetik.

³⁶ Forrás: Helmecci, I. (2010).

A jelenlegi, korlátozott POS rendelkezésre állásban nyilvánvalóan a POS-ek üzemeltetéséhez kapcsolódó interchange-díjszabásnak³⁷ is jelentős szerepe van, ám ennek a *közvetlen, direkt állami szabályozása* esetén fokozott óvatosságot javasolunk. A kártyás fizetési rendszert ugyanis kétoldalú piacként (two-sided market) értelmezhetjük, ami azt jelenti, hogy mind a kártyabirtokosi (magánszemélyek), mind pedig a *kártyaelfogadói (kereskedői) oldalon fizetett díjak megfelelő meghatározása hat a tranzakciók számára*. Ennek oka, hogy a két piaci oldal között keresztirányú pozitív externáliák hatnak: egyrészt egy kártyabirtokos akkor tartja hasznosnak a bankkártyát, ha azt a kereskedők széles körben fogadják el, továbbá egy kereskedő nyitottsága a kártya elfogadására megnő, ha a vásárlók minél nagyobb része használja a kártyát. Tehát mindkét oldal számára vonzóbb a szolgáltatás, ha a másik oldalon nő a használók száma.³⁸ Tovább fokozza a probléma összetettségét, hogy számos más országgal ellentétben a kereskedőkhöz telepített POS-terminálok Magyarországon a bankok, s nem a kereskedők birtokolják, amely természetesen hatással van a kereskedők által a bankoknak fizetendő jutalék mértékére és megállapítására.

A hazai POS-ellátottság kívánatos növekedése felvetheti az állami szerepvállalás, ösztönzés lehetőségét. Azonban a már említett kétoldalú piaci szerkezet miatt nagyon alaposan elemzendő és megfontolandó lépésnek tartjuk a kereskedői jutalék közvetlen szabályozását, hiszen az a számtalan tovagyrúzó hatásai egyikeként, értelemszerűen visszahat majd a fogyasztói díjszabásra is. Érdemes lehet az állami szerepvállalást abban a tekintetben is megvizsgálni, hogy milyen eszközökkel lehetne a kereskedőket a POS-telepítésben érdekeltté tenni, így vizsgálandónak tartjuk például a minél nagyobb arányú elektronikus árbevétel után biztosított *adókedvezmény vagy POS-telepítési kedvezmény* lehetőségeit.

3.3.2. Kereskedelmi bankok díjpolitikája: előnyt élvez a készpénz?

A készpénzhasználat korlátozása szempontjából további vizsgálandó elemként értékeljük a készpénzhasználatot preferálni látszó *kereskedelmi banki díjpolitikát*. A bankok szinte *mindegyikénél havonta az első néhány készpénzfelvétel*³⁹ ingyenes, amely nem érzékelteti az ügyféllel a készpénzkezelés költségeit, amíg viszont *az átutalásokért szinte minden esetben*⁴⁰ díjat számolnak fel – ezzel azt a téves elképzelést sugallják, hogy a készpénz használata olcsóbb, mint az átutalások. Sőt sok esetben arra ösztönöz, hogy az alacsonyabb jövedelmű, és/vagy költségérzékeny állampolgárok egy összegben „vegyék fel” készpénzben a számlájukra érkező jövedelmüket, hiszen így járnak a legjobban. Bár a bankjegyek feldolgozása és disztribúciója korántsem ingyenes, ám ennek költségét a bankok az átutalásokhoz képest kevésbé érzékeltetik ügyfeleikkel.⁴¹

Felmerülhet az a megközelítés, hogy a bankok a havi 1-3 esetben történő, vagy akár általánosan ingyenes készpénzfelvételt azért alkalmazzák, mert ez illeszkedik legjobban az ügyfelek igényeihez. Ez azonban megítélésünk szerint hibás érvelés, ugyanis azt sugallja, hogy az árázásnak nincs hatása a fogyasztói magatartásra, amely meglehetősen furcsán hat a kifejezetten árérzékenynek⁴² tartott magyar fogyasztók esetén. Valószínűsíthető ugyanis, hogy az ügyfelek többsége, amennyiben azt tapasztalná, hogy a készpénzfelvétel jelentős költséget okoz, az átutalások viszont jóval olcsóbbak, középtávon megváltoztatná az általa végzett készpénzes/elektronikus tranzakciók arányát.⁴³ Természetesen ehhez szükség van az árázáshoz kapcsolódó transzparenciára, illetve *korrekt, világos és közérthető fogyasztói felvilágosításra, tájékoztatásra*. A tájékoztatás azért is fontos, mert sok ügyfél nincs tisztában azzal, hogy a bankkártyával történő fizetések számára ingyenesek, illetve, hogy a bankok többsége jelentős erőfeszítéseket tesz azért, hogy elkerülje a bankkártyával kapcsolatos visszaéléseket. Továbbá a szolgáltatóknak és a bankoknak egyértelművé kell tenniük ügyfeleik számára, hogy mennyibe kerül, milyen

³⁷ A kártyát elfogadó bank által a kibocsátó részére fizetett, a vásárlási művelet százalékában meghatározott díj, amelyet az elfogadó bank – a kereskedői jutalék részeként – továbbhárít a kártyát elfogadó kereskedőre.

³⁸ Forrás: GVH: Versenykorlátozó a bankközi jutalék kártyatársaságokra nézve egységes, közös banki meghatározása. URL: <http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/10768662FEC284227.pdf>, letöltés dátuma: 2010. 01. 07.

³⁹ Néhány bank esetében minden készpénzfelvételi tranzakció ingyenes.

⁴⁰ Sőt a 2009. július–augusztustól megújított díjpolitikájában több kereskedelmi bank már az adott bankon belüli átutalásoknál is díjat számol fel.

⁴¹ A kereskedelmi bankok és a posta készpénzzel kapcsolatos költségei között szerepelnek az általuk igénybe vett készpénzlogisztikai szolgáltatók megbízási díjai, illetve a készpénzellátási lánc hatékonyságának növelése és a piac fejlesztése érdekében az MNB által kivetett készpénzkezelési díjak.

⁴² Számos fogyasztómagatartás-kutatás bizonyította, hogy a magyar vásárlók többsége elsődlegesen az ár alapján választ kiskereskedelmi vásárlásai során, s a márkahűség, minőségérzékenység csak nagyon szűk, úgynevezett rés piacokon jellemző a fogyasztókra.

⁴³ Az MNB, illetve egyéb tanulmányok vizsgálati eredménye emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy a folyószámlanyitási és/vagy -váltás, illetve banki hiteltermékek esetén az ügyfelek több nem számszerűsíthető szempontot is figyelembe vesznek döntéseik során (pl. ügyintézés minősége, megbízhatóság stb.), így nem feltétlenül csak az explicit ár, illetve költség tekintetében érzékenyek, lásd Molnár–Nagy–Horváth (2006).

előnyökkel-hátrányokkal jár a készpénzes, ill. az elektronikus művelet, és átlátható, tisztességes díjpolitikát kell alkalmazniuk a készpénzes fizetések és az átutalások esetén.⁴⁴

3.3.3. Az állam mint tranzakciós partner magatartása

A készpénzkímélő fizetési rendszerek széles körű elterjedése érdekében előremutató megoldás lehet az állam, mint tranzakciós partner magatartásának megváltoztatása. A tanulmányunk 2.1. fejezetében – a szakértői tapasztalatok alapján – kifejtettük, hogy a jelenlegi állami működés túlságosan készpénzközpontú, s bevételeinek beszedése, illetve transzfereinek folyósítása terén alig ösztönzi a készpénzkímélő fizetések alkalmazását. A legegyszerűbben megvalósítható és pozitív üzenetet hordozó lépésként érdemes megvizsgálni *minden* olyan állami hivatal, illetve közszolgáltatást nyújtó intézmény POS-terminállal való felszerelésének lehetőségét, ahol az állampolgárok gyakori fizetési műveleteket bonyolítanak (illeték, bírság, eljárás díj, tömegközlekedési menetjegyek stb.).⁴⁵

Emellett az *adóok, illetékek*, és minden egyéb állami bevétel *beszedésekor* szintén jelentős pozitív hatása lenne az *állami szemlélet- és magatartásváltásnak*. Ha a sárga csekkek gyakori automatikus csatolása és alkalmazása⁴⁶ helyett inkább érezhetően az átutalás, illetve a bankkártyával történő fizetés lehetősége lenne a preferált az állami bevételek beszedésekor, az valószínűleg érzékelhetően mérsékelné a lakosság készpénzhasználatát. Középtávon a fokozatosság elvét alkalmazva – díjak bevezetésével – akár „büntethetné” is az állam a nevezett tranzakciókban a készpénz alkalmazását, amellyel szintén az elektronikus fizetések elterjedését támogatná.

Az állami működés „kiáramló ágán”, a transzferek folyósításánál is dominanciát élvez a készpénzhasználat. Jelenleg a nyugdíjaknak csak a 42%-át⁴⁷ utalják bankszámlára, s a különböző szociális juttatások folyósításánál is jelentős a készpénz aránya. A hosszú távú készpénzhasználat csökkenése szempontjából megfontolandó felvetés lehet, hogy *az újonnan folyósítandó nyugdíjak esetén ne, vagy csak „felárért” legyen lehetőség a készpénzes kifizetés választására, a segélyeknél és egyéb juttatásoknál pedig – a fokozatosság elvével élve – egyre dominánsabb elmozdulás történjen az elektronikus utalások irányába.*

E felvetés megvalósíthatósága természetesen újabb infrastrukturális feltételt támaszt, nevezetesen *a kevés, és nagyon fókuszált tranzakciókat bonyolító ügyfelek számára is megfelelő díjszabású szolgáltatáscsomagot kell ajánlaniuk a bankoknak/pénzügyintézeteknek*. Jelenleg ugyanis a nyugdíjas, illetve alacsonyabb jövedelmű, kevésbé „aktívan bankoló” ügyfelek számára csekély számú és kismértékben testreszabott szolgáltatáscsomagot kínálnak a hitelintézetek.⁴⁸ Így sok esetben a készpénzhasználat egyáltalán nem csökken, csupán annyi történik, hogy a nyugdíjas a számlájára érkezett pénzt az első adandó alkalommal készpénzben felveszi, s azt használja tovább. E tekintetben vizsgálálandónak tűnik a fogyasztó számára ingyenes *alapszámla alkalmazásának* lehetősége, amely a banki alapszolgáltatások tekintetében az ügyfél számára ingyenes, így nem szenved hátrányt amiatt, hogy nem készpénzben érkezik a jövedelme.⁴⁹ Felmerül viszont a kérdés, hogy ki viseli majd az arra jogosultak ingyenes bankszámlaköltségeit. Ezen a téren érdemesnek tartjuk újra megvizsgálni a *Lakossági Pénzügyi Szolgáltatásokat Vizsgáló Szakértői Bizottság (Várhegyi Bizottság)* által felvetett, a hitelintézetek önkéntes közreműködésével létrehozandó alapbankszámla megvalósíthatóságát. A transzferek kifizetése esetében további – elsősorban a hazai településszerkezetből adódó – problémaként jelentkezik, hogy egyes falvakban sem bankfiók, sem ATM-automata, de sokszor még postahivatal sem található, így az ott élő állampolgároknak aránytalanul sokat kellene ahhoz utazniuk, hogy a napi kiadásaikhoz szükséges készpénzhez jussanak.⁵⁰

⁴⁴ A javaslatot nemzetközi példa is alátámasztja. Norvégiában hosszas előkészítést követően olyan szabályozást vezettek be, hogy a bankok nem csoportosíthatnak át egyéb bevételeikből a készpénzhasználat támogatására, azaz nem tehetik a készpénzhasználatot mesterségesen olcsóvá azáltal, hogy az átutalásokat drágítják.

⁴⁵ Pozitívum, hogy ez az okmányirodák esetén részben megtörtént, illetve folyamatban van.

⁴⁶ Több esetben ma is van lehetőség az elektronikus fizetésre, azonban mivel az állam automatikusa csatolja a sárga csekket is (például az adóbevalláshoz), így az állampolgárok sokszor a tradicionális utat, a készpénzt választják.

⁴⁷ Forrás: Országos Nyugdíjfolyósító Intézet, a nyugdíjasok számában (volumenben) meghatározott adat.

⁴⁸ Forrás: Pénzcentrum kutatás, 2009.

⁴⁹ Nagy-Britanniában 2004-től fokozatosan vezették be, hogy minden állami transzferet elektronikusan utalnak, ehhez több mint 4 millió, bankszámlával addig nem rendelkező állampolgár számára nyitottak a Postánál számlát (nem teljesen azonos a bankszámlával, csak készpénzfelvétel és átutalás teljesíthető róla), amelynek költsége az állampolgár számára ingyenes az átutalások tekintetében, a készpénzfelvételért viszont fizetni kell. Forrás: Payment Council, 2009.

⁵⁰ Lásd: Helmecci (2010).

3.4. A SZABÁLYOZÁSI KÖRNYEZET LEHETSÉGES FEJLESZTÉSE: KÖZVETETTEN HATÓ INTÉZKEDÉSEK

E pontban olyan, általunk megfontolásra érdemes elképzeléseket gyűjtöttünk össze, amelyek áttételesen csökkenthetnék a gazdaság szereplőinek készpénzigényét, illetve támogatnák az elektronikus fizetések elterjedését és elősegítenék a gazdaság szereplői között tapasztalt bizalomhiányos állapot enyhülését.

A tanulmány 2.2. fejezetében bemutatattuk, hogy a megkérdezett szakértők szerint a láncartozások, illetve a részben ennek nyomán kialakuló bizalomhiány milyen káros tovagyűrűző hatásokat idéz elő a vállalkozások közötti üzleti tranzakciókban. A legtöbb szakértő szerint a készpénzhasználat mérséklődésének a POS-lefedettség növelése melletti fő feltétele a *vállalkozások közötti bizalom növekedése* (helyreállítása). Ehhez kapcsolódóan szinte minden interjúalanyunk jelezte, hogy szükség lenne *olyan transzparens, aktuális, könnyen hozzáférhető és ingyenes cégnyilvántartásra*, ahonnan a vállalkozások részletes információt szerezhetnek potenciális üzletfeleik tőkehelyzetéről, eredményéről, fizetési moráljáról, munkavállalókkal kapcsolatos magatartásáról, esetlegesen a tulajdonosok korábbi vállalkozásairól.⁵¹ Bár bizonyos céginformációk jelenleg is hozzáférhetőek, probléma, hogy a potenciális üzletfelek számára fontos adatok nem egyetlen helyről érhetőek el, így a megszerzésük időigényes, illetve bizonyos kulcsfontosságú adatok csak egyes, erre szakosodott szolgáltatóktól szerezhetőek be, természetesen ellenérték fejében.

Az interjúalanyaink szerint szintén a vállalkozások közötti bizalom helyreállítását támogathatja a Cégtörvényt⁵² érintően a *vállalkozások értékesítésének és alapításának szabályozására vonatkozó jogalkotói szemléletváltás*. Jelenleg az egyes cégműveletekhez kapcsolódó intézkedések (alapítás, értékesítés) jóváhagyása kizárólag formai követelmények alapján történik; ez sajnos jelentős teret ad a visszaéléseknek. Megkérdezett szakértőink többsége túlzottan lazának, illetve a formai és nem a tartalmi megfelelésre koncentrálónak tartja a Cégtörvényt, amely véleményük szerint egyik gátja a vállalatok közötti bizalom kialakulásának/újraépülésének is. Nem helyes, hogy ugyanaz a természetes vagy jogi személy, aki ma rosszhiszeműen csődbe vitt egy vállalkozást és több tíz- vagy akár százmillió forintos beszállítói, illetve köztartozást halmozott fel, holnap gond nélkül újabb céget alapíthat és károsíthat meg további jóhiszemű üzlettársakat. Az üzleti élet számára megnyugtató és előremutató lépés lehetne, ha a tartalmi megfelelés vizsgálatát a formai elé helyezné a törvényalkotó a cégalapítások, -eladások engedélyezésekor.⁵³

A bizalom kialakulását és újjáépülését a Cégtörvény és -nyilvántartás reformja mellett természetesen segítené a *garanciával egybekötött elektronikus fizetési konstrukciók* (letét, bankgarancia stb. követelésekkel való összekapcsolása) elterjedése, és a banki gyakorlatban való alkalmazása, ill. ennek az állami (köz)beszerzések gyakorlatában való ösztönzése. Ehhez természetesen a vállalkozások, kereskedelmi bankok (és az állam) szoros együttműködésére van szükség annak érdekében, hogy olyan, eddig még nem alkalmazott fizetési és teljesítési rendszert alakítsanak ki, amely nem növeli számottevően a vállalkozások költségeit, ugyanakkor a beszállítók számára megnyugtató garanciát jelent.

Az állam szabályozói feladatkörébe tartozik az a szakértői felvetés is, amely a vállalkozások kötelező éves számviteli beszámolójának a felülvizsgálatát javasolja, nevezetesen, hogy minden vállalkozás részletezze külön-külön beszámolójában a bankszámlán levő, és a házipénztári készpénzállományát. Jelenleg a vállalkozásoknak csak az egyharmada készít olyan éves beszámolót, amely külön soron részletezve mutatja ki a készpénz és a bankszámlán levő pénz mennyiségét, az egyszerűsített beszámolót készítő vállalkozások ezt összevontan tüntetik fel. Ez természetesen nem segíti az APEH munkáját abban, hogy fellépjen a házipénztárral kapcsolatos visszaélések felderítésekor, illetve jelentősen nehezíti az egyes szabályszegések felderítését.⁵⁴

Tisztában vagyunk azzal, hogy az előző két szakértői felvetésünk – a vállalkozások beszámolójának, illetve a Cégtörvény ellenőrzési szemléletének átalakítása – az eddig tapasztalt jogalkotói szándékkal épp ellentétes, hiszen e területeken a sza-

⁵¹ A vállalkozói szféra ezen igényét az is jelzi, hogy az utóbbi időben több informatikai tanácsadó cég nagy sikerrel szakosodott pozitív és/vagy negatív beszállítói adóslisták készítésére, illetve vállalkozásokról való információszolgáltatásra.

⁵² 2006. évi V. törvény.

⁵³ Például hajléktalanszállók, elhagyott vidéki ingatlanok címére ne lehessen céget bejegyezni, a jóhiszemű üzletfelek védelme érdekében a cégnyilvántartásban tájékoztató jelleggel szerepeljen, amennyiben egy tulajdonos az előző vállalkozásait úgy „szüntette meg”, hogy jelentős kiegyenlíttelen szállítói tartozást halmozott fel.

⁵⁴ Egyszerűsített éves beszámolót készíthet a kettős könyvvitelt vezető vállalkozó, ha két egymást követő üzleti évben a mérleg fordulónapján a következő, a nagyságot jelző három mutatóérték közül bármelyik kettő nem haladja meg az alábbi határértéket: 1. a mérlegfőösszeg az 500 millió forintot, 2. az éves nettó árbevétel az 1000 millió forintot, 3. az üzleti évben átlagosan foglalkoztatottak száma az 50 főt.

bályozás az elmúlt években az egyszerűsítés irányába haladt. Interjúink során megkérdezett szakértőink véleménye azonban megerősített bennünket abban, hogy alapos mérlegelést érdemel az, hogy e felvetések mekkora terhet jelentenének az érintett vállalkozások számára, s közép-, illetve hosszú távon mennyit profitálhatna belőle az állam és az üzleti élet.

A kutatás során a fenti elképzelések említése mellett több interjúalany is megjegyezte, hogy az *adó jogszabályok egyszerűsítésének, átláthatósága növelésének* is jelentős pozitív hozadéka lehetne a gazdaság fehéredése szempontjából. Amellett, hogy megkönnyítenék az állami ellenőrzési feladatokat, a vállalkozások adminisztratív terheinek csökkentéséhez is jelentősen hozzájárulna, s kevesebb lehetőséget adna az adóelkerülő magatartásra. A *feketegazdaságot és a gazdaság kifehéredését vizsgáló bizottság* jelentése szintén hangsúlyozza, hogy az adó jogszabályok egyszerűsödése és áttekinthetőségének növekedése bizonyára pozitív hatással lenne az adótudatosság emelkedésére.

3.5. DIREKT SZABÁLYOZÓI BEAVATKOZÁS LEHETŐSÉGEI

Szándékosan utolsóként említjük a sorban a készpénzhasználatot közvetlenül szabályozó felvetéseket, ugyanis a tapasztalat azt mutatja, hogy készpénzhasználat korlátozását célzó direkt javaslatok általában kevésbé vagy jelentős költségek árán érik el céljukat.

A *vállalkozások között végbemenő tranzakciók bizonyos értékhatár feletti kötelező elektronikus bonyolítását* hosszabb távon megfontolandó elképzelésnek tartjuk. Megkérdezett szakértőink szerint 2009 első hónapjaiban a 250 ezer forint feletti kötelező elektronikus tranzakciók előírása főként az alacsony összeghatár, illetve a bizalomhiányos állapot miatt váltotta ki a felfüggesztését eredményező tiltakozást. Egy hasonló szabályozás bevezetésének lehetőségét csak a gazdasági szereplők közötti viszonyokat figyelembe véve tartjuk elképzelhetőnek, bár szakmai álláspontunk szerint a rendszerszintű átalakítások ösztönzése (mint például POS-lefedettség növelése) hosszabb távon inkább eredményre vezet, mint a közvetlen korlátozások. Ezért a vállalkozások közötti készpénzhasználatot korlátozni kívánó elképzelések alkalmazásában *fokozatosságot javasolunk*. Egy óvatosabb, hosszabb alkalmazkodási időt hagyó bevezetés elháríthatná a gazdasági szereplők jogos aggályainak többségét, s középtávon a rejtett gazdaság eszköztárának szűkülését eredményezhetné.

A megkérdezett interjúalanyaink többségének véleménye, hogy a bizalomteremtő légkör kialakítása mellett az adóelkerüléssel szoros kapcsolatban levő készpénzhasználatot általában véve mérsékelhetné az *adóellenőrzés hatékonyságának fokozása, a szigorúbb és magasabb összegű adóbírságok alkalmazása* is, illetve adócsaláshoz kapcsolható „*lebukás kockázatának*” növelése.⁵⁵ Ennél a pontnál azonban megjegyzendő, hogy az adóbírságok növelése a gazdaság fehéredésének ösztönzése mellett fokozhatja a korrupció elterjedését is. Minél nagyobb összegű bírság fenyeget ugyanis valakit, annál valószínűbb, hogy törekszik majd a büntetést elkerülni és esetleg a büntetést kirovó közhivatalnokokat próbál meg korrumpálni.

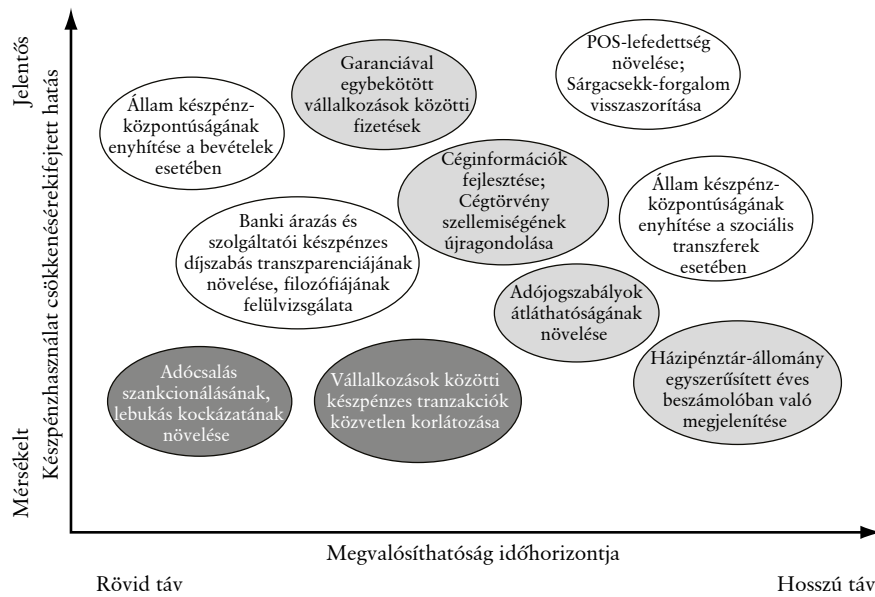
Az *ellenőrzések szerepe* kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a feketegazdaságot és a gazdaság kifehéredését vizsgáló bizottság jelentése az ellenőrzési hatékonyság növelésének, illetve szakmai szempontú megfelelés előtérbe helyezésének jelentőségét különösen a közbeszerzések esetén látja kiemelkedőnek. A bizottság szakmai álláspontja szerint az állami költségek transzparenciáját növelné, illetve a közbeszerzésekhez kapcsolódó esetleges visszaélési lehetőségeket mérsékelné, ha az érdemi (tartalmi) ellenőrzés és felelősség megerősödne.

A 3. fejezetben ismertetett felvetéseinket a megvalósíthatóság időhorizontja, illetve a készpénzhasználat csökkenésére gyakorolt lehetséges hatásuk szerint a 6. ábrán foglaltuk össze. Nyilvánvaló, hogy az elképzelések megvalósíthatóságának elemzése, illetve jogszabályi gyakorlatba való átültetése túlnyomórészt túlmutat az MNB kompetenciáin, komplex jogalkotói előkészítő munkát igényel. Az ábrán fehér háttérrel jelöltük a spontán ösztönzőként említett elképzeléseket, középszürke háttérrel a közvetett készpénzcsökkentő eredményt kiváltó felvetéseket, végül sötétszürkével a direkt szabályozási lehetőségeket.

⁵⁵ A lebukás kockázatánál alapvető kérdés, hogy az állampolgárok hogyan érzékelik azt. Attól ugyanis, hogy az adóellenőrzések száma növekszik, egyes állampolgárok nem feltétlenül érznek nagyobb kockázatot, azaz nem tartózkodnak jobban az adóelkerüléstől, mások pedig akkor sem csálnának adót, ha tudják, hogy nem fogják őket ellenőrizni. Lásd: Laczkó–Semjén–Fazekas–Tóth, I. J. (2009).

6. ábra

A készpénzhasználatot korlátozó lehetséges lépések megvalósíthatóságának időhorizontja és potenciális hatása

Megjegyzés: *Fehér háttér – spontán ösztönző; középszürke – indirekt szabályozás; sötétszürke – direkt szabályozás.*

4. Összegzés

A tanulmány első fejezetében bemutattuk, hogy a rejtett gazdaság működése a készpénzhasználattal milyen típusú és tartalmú, sokszempontú összefüggést mutat. Az interjúink alkalmával megkérdezett szakértők nagyon jelentősre becsülik a rejtett gazdaság kizárólag készpénzt alkalmazó, félig vagy egyáltalán nem legális tranzakciói által a nemzetgazdaság számára okozott anyagi és morális kárt. Bár a *rejtett gazdaság* nyilvánvalóan nem szüntethető meg teljesen, s az ellene való fellépés sem az MNB alapvető kompetenciájába tartozik, mégis úgy gondoljuk, hogy térnyerésének és az általa okozott károknak a *visszaszorítása* olyan *fontos közérdeket szolgál*, amely akár az állami beavatkozást is *szükségessé teheti*.

A készpénzhasználatot korlátozó lehetőségeket törekedtünk úgy azonosítani, hogy elsősorban a készpénzhasználat általános csökkentése, az erre vonatkozó direkt és indirekt ösztönzők révén szűkítsék a rejtett gazdaság mozgásterét, illetve hozzájáruljanak a gazdaság szereplői között tapasztalható bizalomhiányos állapot javulásához. A normatív felvetéseink megfogalmazásakor szándékosan nem törekedtünk tehát afféle teljességre, hogy a rejtett gazdaság általában vett létét és működését korlátozzuk, hiszen ehhez szinte a teljes gazdaságpolitikai lehetőségeket áttekintő javaslatcsomag kidolgozására lenne szükség. Sokkal inkább saját szakterületünk felől közelítve, egy olyan fizetési rendszer kereteinek megteremtéséhez szükséges szabályozási környezet kialakításának gondolatébresztő kezdeményezése volt a célunk, amely megdrágítja és nehezebbé teszi a rejtett gazdaság számára a készpénzes műveleteket, így korlátozva annak mozgásterét.

Felhasznált irodalom

A FEKETEGAZDASÁGOT ÉS A GAZDASÁG KIFEHÉREDÉSÉT VIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG (2009): *4. bizottsági jelentés*. Publikálva 2009. szeptember 17-én. URL: http://www.feheredes.org/docs/feheredes_4_090917.pdf, Letöltés dátuma: 2010. 01. 06.

BABBIE, E. (1995): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.

ELEK, P.–SCHARLE, Á.–SZABÓ, B.–SZABÓ, P. A. (2009): A feketefoglalkoztatás mértéke Magyarországon. In: Semjén, A.–Tóth, I. J. (szerk.): *Rejtett gazdaság – Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai*. MTA KTI Könyvek – 11., MTA KTI, Budapest, pp. 84–102.

GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL (2009): *Versenykorlátozó a bankközi jutalék kártyatársaságokra nézve egységes, közös banki meghatározása*. URL: <http://www.gyh.hu/domain2/files/modules/module25/10768662FEC284227.pdf>. Letöltés dátuma: 2010. 01. 07.

HELMECZI, I. (2010): *A magyarországi pénzforgalom térképe* (megjelenés alatt).

Keszy-Harmath, Z. (2008): *A fizetési kártya üzletág Magyarországon*.

URL: http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_penzadatok&ContentID=12288. Letöltés dátuma: 2010. 01. 07.

KREKÓ, J.–P. KISS, G. (2008): Adóelkerülés és adóváltoztatások Magyarországon. *MNB-szemle* 2008. április.

LACZKÓ, M.–SEMJÉN, A.–FAZEKAS, M.–TÓTH, I. J. (2009): Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatottság – kutatási eredmények és kormányzati politika a nemzetközi és hazai irodalom tükrében. In: Semjén, A.–Tóth, I. J. (szerk.): *Rejtett gazdaság – Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai*. MTA KTI Könyvek – 11., MTA KTI, Budapest, pp. 17–42.

LAKOSSÁGI PÉNZÜGYI SZOLGÁLTATÁSOKAT VIZSGÁLÓ SZAKÉRTŐI BIZOTTSÁG (2006): *Javaslatok a lakossági bankszolgáltatások problémáinak kezelésére* c. zárótanulmány. URL: <http://www.meh.hu/tevekenyseg/tevekhirek/20070131.html>. Letöltés dátuma: 2009. 12. 09.

MAXWELL, J. A. (1996): *Qualitative research design: An interactive approach*. Sage, Thousand Oaks, California.

MOLNÁR, J.–NAGY, M.–HORVÁTH, Cs. (2006): *A Structural Empirical Analyses of Retail Banking Competition: the Case of Hungary*. *MNB-tanulmányok*.

ODORÁN, R.–SISAK, B. (2008): A magyar gazdaság készpénzigénye – továbbra is olajozottan működhet a rejtett gazdaság? *MNB-szemle*, 2008. december. URL: http://www.mnb.hu/Engine.aspx?page=mnbhu_mnbszemle&ContentID=11896; Letöltés dátuma: 2010. 01. 07.

ROGOFF, K. (1998): Blessing or curse? Foreign and underground demand for euro notes. *Economic Policy*, April 1998, pp. 262–303.

SEMJÉN, A.–SZÁNTÓ, Z.–TÓTH, I. J. (2001): *Adócsalás és adóigazgatás, Mikroökonómiai modellek és empirikus elemzések a rejtett gazdaságról*. MTA KTK, 2001, Budapest.

SEMJÉN, A.–TÓTH, I. J.–MEDGYESI, M.–CZIBIK, Á. (2009): Adócsalás és korrupció – lakossági érintettség és elfogadottság. In: Semjén, A.–Tóth, I. J. (szerk.): *Rejtett gazdaság – Be nem jelentett foglalkoztatás és jövedelemeltitkolás – kormányzati lépések és a gazdasági szereplők válaszai*. MTA KTI Könyvek – 11., MTA KTI, Budapest, pp. 228–258.

SIMON, B. (2009): A készpénz szerepe a vállalati gazdálkodásban – hol magas a házipénztár-állomány? *MNB-szemle*, 2009. december.

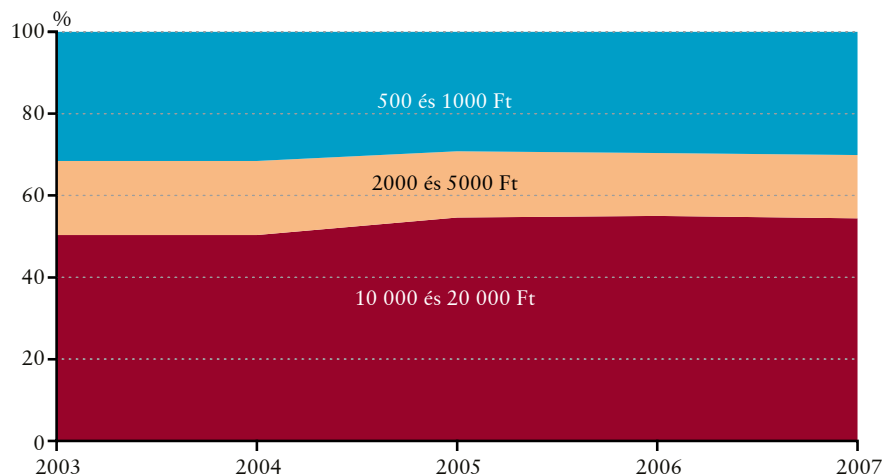
TÓTH, I. J. (1996): A nem regisztrált lakossági vásárlások mértéke és társadalmi összetevői. *Közgazdasági Szemle*, Vol. 48. No. 11. pp. 1010–1032.

TURJÁN, A. (2009): Postai pénzforgalmi szolgáltatások Magyarországon. *MNB-tanulmányok* 83.

Melléklet

1. ábra

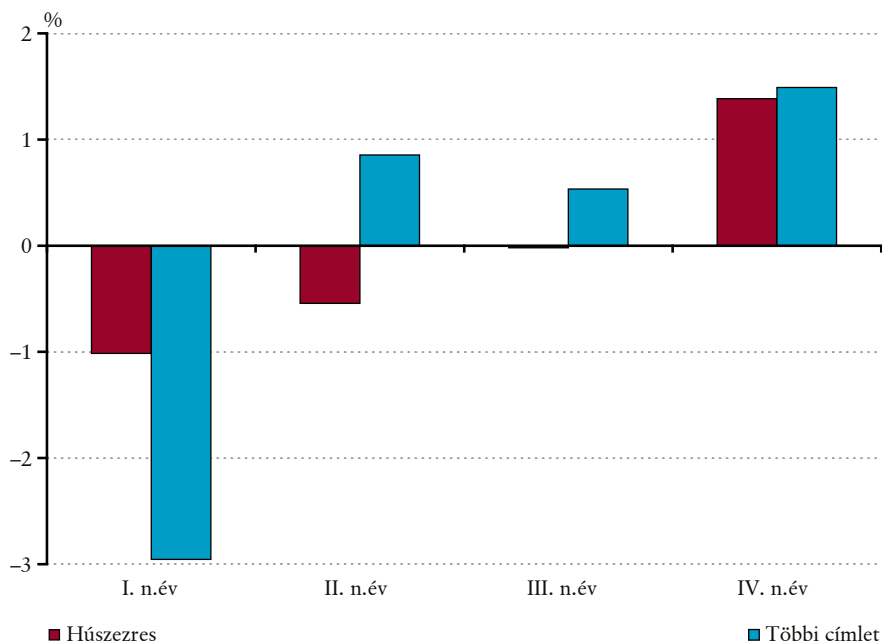
A kis, közepes és nagy címletek aránya a teljes állomány százalékában, mennyiségben az elmúlt 5 évben

Megjegyzés: A 200 forintos címletet nem szerepeltetjük az adatsorban, ugyanis a 2009-ben bekövetkezett címletcsere hatása jelentősen torzítaná a vizsgált állományi értékeket.

2. ábra

A 20 000 forintos és a többi címlet negyedéves szezonális faktorainak értéke százalékban

Megjegyzés: A szezonális faktor az átlagtól (hosszú távú trendtől) való évente ismétlődő eltérés átlagos nagyságrendjét szemlélteti. Az ábrán közölt értékek esetén ez például azt jelenti, hogy a 20 000 forintos IV. negyedévi kereslete minden évben jellemzően 1,6% körül haladja meg az átlagos (trend szerinti) értéket.

Kutatási jelentés

A készpénz szerepe a rejtett gazdaságban – kvalitatív eredmények és továbblépési lehetőségek

2010. február

Nyomda: D-Plus

H-1037 Budapest, Csillaghegyi út 19–21.

